

EESTI KIRJANDUS

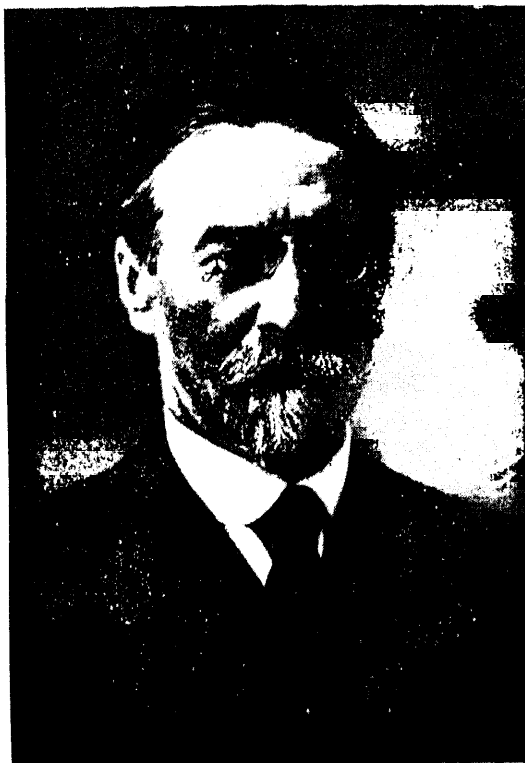
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG,
M. J. EISEN, O. LOORITS, J. LUIGA, J. MARK,
J. MÄGISTE, E. NURM, A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-ESIMENE AASTAKÄIK
1927

EESTI KIRJANDUSE SELSTI KIRJASTUS

Robinson

A. Kitzbergi mälestuseks.

A. Kitzberg surnud!... Vana Tuuletallajat ei ole enam!.. Jäädavalt lahkunud eesti kirjameeste seast eesti kirjanduse vanameister, kellela pole kujuteldav meie noore kirjanduse areng. Puhkusele läinud mees, kelle pikk tööpäev ulatus läbi inimpõlvede. Tööpäev, mis varahommikust peale oli tulvil täidetud igasuguse ja igalaadilise äripäeva-askeldusega, aega ning vaimu kulutava leivateenistusega, — milleta kadunu aga ikka ja ikka jälle oskas varastada mõne tunnikese selle tegevuse jaoks, mis küll tegijale leiba ei andnud, siiski A. Kitzbergi nime on teinud unustamatuks. „Tuuletallamiseks“ nimetas ta ise enda kirjanduslikku tegevust, kuid ei suutnud sellest ometi loobuda: liiga sügaval juurdus eneseväljenduse-tahe, liiga tugev oli elu pühapäeva-külgedesse kiindumus. Juba kadunud A. Kitzbergi isa oli (nagu „Tuuletallaja noorpõlve mälestustest“ loeme) „kirjamees“, „ajas ilu taga“, „oli unistaja ja piskuga leppija“; isalt päritud kirjamehe-veri ei lase A. Kitzbergi rahulduda palja leivateenistusega, sunnib tedagi ilu taga ajama, maise vara kogumise asemel vaimsete aarete looja tuuliseid teid tallama.

Esimese „trükimustaga ristimise“ — nagu ta ise ütleb — sai Kitzberg juba koolipoisina: ta saatis J. V. Jannsenile rahvasuust kuulud muinasjutu „Õisu järve tulemisest“, mis „Postimehes“ ilmus. Sellele poisikesepõlisele esikteosele järgnes aja jooksul teisi, iseseisvamaid katsetusi, millede varal pikkamisi, kuid järjekindlalt arenes kirjaniku omapärane anne, kuni see õitsele lõi meistriteostes nagu „Veli Henn“ ja „Hennu veli“, „Püve Peetri riukad“, „Rätsep Õhk“ ja „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“. Juhuslikult tekkis külajuttude autoril huvi „näitemängu“ vastu; ta eestistas mõned saksakeelsed kergemad lavatooted, kirjutas küla-näitelava tarvetele vastu tulles karskust ülistava „Punga Mardi ja Uba Kaarli“, ületas iseennast tüseda

„Kauka jumalaga“ — ning oligi saanud enese teadmata ja tahtmata eesti algupärase draama isaks. Järgnesid „Tuulte pöörises“, „Libahunt“, „Laurits“, „Enne kukke ja koitu“ ning „Neetud talu“... Kõik peaaegu kogemata, pooljuhuslikult, kuidagi nagu iseenesest — puhketundide sepitsusena, õhtuse „ajaviitena“ päevase töö ning talituse kõrval: impulsiivselt, loomusunniliselt, jumaliku sädeme poolvägisi süttides, ebasoodsate olude kiuste. Sageli kulus üksikute teoste ilmumise vahel aastaid, sageli pudenesid vaimuvälgatused ajalehe-joonealustesse, varisesid suuremate teoste algelemendid leivateenistuse mõttes kergeisse vestesse. Ja kui saabus aeg, mis oleks võimaldanud loomingut lähedamais tingimuses, polnud vanal Tuuletallajal enam muud pakkuda kui „Mälestusi noorpõlvest“; neidki jälle nii veetleval kujul, et iga lehekülg on uueks naudinguks.

Aeg ning olukord pole A. Kitzbergi lubanud anduda kirjandusele kutselise vabakunstnikuna; tema kirjandusliku tegevuse alul ega ta loomevõime paremail aastail polnud jõudnud tekkida veel mingisuguseid kirjanduslikke traditsioone, ja Kitzbergi toodangut tervikuna vaadeldes tundub eriti teravalt seda valusat kahjutunnet, mis nii sagedasti toob eesti kunstiteoseid nautida tahtjale mõru maigu suhu: kahjutunnet, et ei ole saadud anda seda, mida oleks võidud ja suudetud. Sisaldades eesti rahvapärase külajutu kaunimaid õilmeid ja eesti algupärase draama esimesi suursaavutisi, on Kitzbergi teostekogu ühtlasi dokumentaalseks tõenduseks eesti kultuurilise arengu algelisusest, eesti vaimutegelaste traagilisest oludesse lämbumisest. Ikka jälle tundub masendavat kahetsust, et säärase võimetega kirjanikule polnud osaks antud teotseda ning luua teissugustes tingimustes, teissuguses vaimlises õhkkonnas. Kõige valusamini kõnelevad olukorra ebasõbralikkusest Kitzbergi teostekogusse laialipillatud katked ja osutised, mis jutustavad tema kujutluses elanud ja kehanemist taotelnud, kuid paratamatult kujundamata jäänud Töötside perekonna-romaanist. Nii vaesed oleme olnud, et pole suutnud sobivaid töötingimusi luua mehele, kes meile oleks võinud luua rahvusliku tõu-eepose!..

Tänu kadunud vanameistrile siiski, et kõigest hoolimata ja olukorra kiustegi on võinud tekkida pühapäevselt-päikesepaistesed külajutud ja sellised ainulaadilised tõuhinge iseärasuste tähised, nagu „Kauka jumal“ ja eriti „Tuulte pöörises“ ning „Libahunt“. Nagu Mogri Märdi monumentaalne kuju eesti draamatoodangus tänini ületamata, nii pole Jaani („Tuulte pöörises“) ja Tiina („Libahunt“) kirj-

likud elu- ning õiguseihast leegitsevad kujud meil senini väärilisi paralleele leidnud.

„Tuulte pöörises“ ja „Libahunt“ — Kitzbergi toodangu haripunktid — on teosed, millest võiks, eritelles aina uutest lähtekohtadest, leida ikka jälle uusi ideede-kombinatsioone. Põrutav mõlema teose peategelaste traagika, masendav tõuhinge ööpoole kehastajate — taltsate ning alistunute — hingeilm; suurepäraselt ülev ja võrratult auvääriline kahe eluga lõpuarved teinu, Mäe-Soosaare Jaagu ja Tammaru vanaema, selginud rahu ja kõigemõistmine: seal ühenduses ennastsalgava isa-armastusega, siin üksikisendi tahete ohverdandmist nõudev tõu kui terviku puhtuse nimel. Mäherdune probleemideküllus kahes kogult ometi väikeses teoses! Massi ja massist erinevat olevust paratamatult lahutava vahemaa tõttu tekkivad konfliktid; tunde-erksa nooruse ning elukogemustes paadunud vanuse põline vastolu; isikliku õiglustunde ja seltskonna-moraali ning ühiskondlikkude korralduste kokkupõrked; omataoliste ühtehoid ja tõult võõrastesse vaenuline suhtumine; ilusama, hingelt sära vama, jõuküllasema, andekama isendi traagiline lämbumine lamedahingelise ning loiu kaaskonna kadedas vaenurarmuses õhkkonnas... Kõik see kehastatud elutõest läbiimbunud kujudesse, kellest iga üksik tunneb ning teotseb isesuguselt, kannatab omalaadiliselt, elab ning sureb oma siseilma seadustele vastavalt. Isegi vähemad kõrvaltegelased on Kitzbergi teostes täis tõepäraselt, elusooja omapära; tuletatagu meelde Pibbu Kadrit „Punga Mardis ja Uba Kaarlis“ või Saaremaa Priidut „Püve talus“, — et kõige tuttavamaid nimetada.

Kitzbergi toodangut eritelles on alati rõhutatud tema teostes hõõguvat sooja südamlikkust. See südamlik-soe, intiimne heatahtlik õhkkond teeb tema külajuttudest mingi omaette eri-maailma, väljaspool äripäeva asuva pühapäeva- rahu ning päikesepaiste-saare, kuhu elu väsitava halluse eest varjule tahaks minna. Draamades muutub külajuttude südamlik soojus sügavamaks; tiheneb arusaajaks, kõike- mõistvaks inimhinge otsimiseks, inimhinge juurde juhata- miseks. Isalik-südamlik headus heliseb Kitzbergi sünge- magi kõlapinnaga teostes; alati kõneleb temas heatahtlik inimeste-sõber. Mitmekordselt soe ja sõbralik tundub tema kirjutiste toon nüüd, mil teda ennast enam meie seas ei ole, meie talle iial enam ütelda ei saa, kui väga seda sõbralikku soojust vajasime, hindasime ning armastasime.

Pikk oli Vana Tuuletallaja tööpäev; peaaegu eluõhtuni tegi ta tööd — igapäevase leiva nimel —, kuigi aina

sagedamini kurtis väsimust ning tühimust. Viimsed eluaastad töid kadunule kehaliselt raskeid, järjest suurenevaid kannatusi, aina uusi hädasid. „Minu lugu on koguni paha,“ kirjutab ta nende ridade autorile pool aastat enne lahkumist: „hädad endised; astma, mis liikuda ei lase, ja valutavad ning kõrbuvad jalad, mis öösi magada ei lase; silmanägemine ja kõrvakuulmine kadumas... Ja iga energiakübemekene kadunud, midagi ei jõua ega taha enam teha... Nii väsinud olen elust ja tahaksin küll juba suurele puhkusele vastu minna...“ Tema soov on teostunud; puhkusele läinud on see, kes nii võrratu ilusti ja hellalt oskas kujutada puhkepäevade, pühapäevade veetlevat rahu ja kaunidust. Nii mitmeid, mitmeid pühapäeva-hommikuid on ta kirjeldanud külajutudes; nii mitmeti on ta kujutanud püha- ja puhkepäevade meeolelu unustamatuis Tiibuse Jaagu vahelugemistes; isegi erakirjades armastas ta kõnelda pühapäeva- ning pühade-meeolust, pühade-rahust. Pühapäevast kirjutades omandas A. Kitzbergi kirjutusviis impulsiivselt-otsekohese võlvuse: kõneles vahetult inimene, mitte kirjanik-artist, helises pühapäevise...

Igavese pühapäeva rahusse puhkama läks suur pühapäev ja puhkepäevade kujutaja; olgu tema rahusäng talle pehme, tema puhkepaik meile püha!..

M. Sillaots.

Juhan Luiga mälestuseks.

1.

Juhan Luiga tuli Tartu ligidalt põlisest talupoegade perest, kus sündis 19. III. 1873 (v. k. j.) lasterikas Sultsi talu pidaja kodus, kõndis hariduse teed Tartu gümnaasiumi kaudu ülikoolini, kus viibis 1893—1899 ning siis edasi töötas vaimuhaiguste-kliiniku assistendi vähe silmapaistval kohal 8 aastat, omandades 1904. a. arstiteaduse-doktori kraadi; töötas siis 1908. a. peale Tallinnas era- ja hiljemini kooli- ning linna-tervishoiuarstina, põikudes ilmasõja ajal sõjaväe-arstina kaugemale ja jätkates pärast seda ning vabadussõda endist tegevust Tallinnas. 19. okt. 1927. a. kustus lühikeses võitluses pealtnäha tugeva, kuid seestpidi mõnda aega juba kannatava mehe elutuli ja 22. okt. sängitati kaduv osa Tartus mulda lahkunu enese soovile vastavalt ilma suuremate väliste auavaldusteta, eriti pär-

gadeta, piirdudes lühemate südamlikkude lahkumissõnadega ja ligemate omaste ning tuttavate poolt hauakünkale heidetud lillekeste ja õitega.

Juhan Luiga elukäik ei ole väliselt kirju ega rikas mitmekesisuse suhtes, ei vii teda mitte järjekindlalt ühest lühikesest astmest teise isikliku ja seltskondliku seisukorra redelil ega tõsta teda peadpööritava kõrgusele rahva ja riigi saatuse otsustamisel ning juhtimisel. Oligi väliselt teatavaid tagajärgi kõrguste saavutamisel, jäi tema olemise olulisem osa ometi varjatuks suurte hulkade eest. Kuid ikkagi ühendasid kindlad sidemed Juhan Luigat iseteadliku olemise piirkonda jõudmise silmapilgust peale ümbrusega — kogu rahvaga. Tema rikkalikust ja mitmekesisest sisemisest ilmast läksid alatasa välja elulised jooned ümbruskonna püüetesse, võitlustesse, kannatustesse. Nii möödusid L. aastad kõige ligemas kokkupuutumises Eesti saatusega. Sellega ongi seletatav tunne, et Juhan Luiga lahkumisega on tekkinud haav eesti rahva iseteadliku olemise olulisemas kohas.

Järgnegu siin mõned jooned Juhan Luiga elust ja tööst, niipalju kui seda olen suutnud jälgida peale nende, mis siinkohal juba varemini esitatud (v. Eesti Kirj. 1927, nr. 10, prof. A. Lüüs'i artikkel).

2.

Nägin Juhan Luigat esimest korda 1896. a. Eesti Üliõpilaste Seltsis kui vanemat üliõpilast. Koosolekutel natuke kärsitu, võttes sõna mõnikord ägedalt, väljendades mõtteid katkendiliselt, alates uue lause, enne kui eelmine lõpule viidud. Ometi tundus mõnigi kord noorele üliõpilasele, et L. püüdis harutusel olevaid küsimusi asetada kõrgemale pinnale, vaadelda nähtusi teatavast kaugemast perspektiivist. Enam selgus L. mõtteviis era-jutuajamistes. Seal ilmus, et temas ei ole tegemist hariliku arstiteadlasega, kes ratsutab ainult oma eri-ainel, jäädes võõraks teiste, eriti humanitaarteaduste vastu. L. osutus isikuks, kel olid laialised kirjanduslikud huvid; mäletatavasti luges ta tol ajal prantsuse kirjanduse teoseid algkeeles, samuti prantsuse ajakirju. Samuti avaldas ta hea meelega mõtteid kunstinähtuste ja -küsimuste üle, puudutas ajaloolisi aineid ja arutas käesoleva aja ilmapoliitika sündmusi. Kunstidest harrastas L. tegelikult muusikat, mängides esimest viiulit Eesti Üliõpilaste Seltsi muusikakooris, mis tol ajal ning juba varemaltki esines teatava eduga seltsi oma piduõhtuil. Korduvalt võis Luigat tabada videviku ajal seltsi ruumides

üksinda viiulit mängimas. Kui mõni aasta hiljemini (1899. a.) tõusis mõte asutada EÜS. liikmeist ja paremaid eesti muusikameestest Tartus suurem üldine eesti sinfoonia-orkester A. Sprenk-Läte juhatusel, siis oli L. ühes Rud. Hurda, K. Menning'u ja teistega, kes varemalt ka Tartu linnaorkestris kaasa mänginud, esimesi asja õhutajaid ja tegelikke toetajaid, mängides ise pikemat aega kaasa.

3.

Kitsas arstiteadus ning arstitegevus üksinda ei suuda rahuldada Juhan Luigat. Tal on tarvidus ning võimed suhtuda nähtustesse laiemast vaatekohast.

Esiolgu pöördub tähelepanu nähtavasti eesti rahva hingelisele ning eriti usulisele küljele, millega ligidasse kokkupuutumisse viib teda valitud eriala. Tema sulest ilmub Eesti Kirjanduses rida kirjutisi, mis osalt kõnedena ette kantud. Mainitavad oleksid siin: Eesti muinasusk (E. Kirj. 1908. a.), Põhjavaim (seals. 1911), Meelehaigus rahvaluules (seals. 1912), Juhan Leinberg (seals. 1914), Soome sugu usk (seals. 1916 ja 1918). Neis kirjutistes püüab L. avada uusi väljavaateid muinas-eesti hingeelu komponentidesse ja esile tõsta soome soo usulise psühholoogia mõistmiseks momente, mida tema arvates uurijate poolt liiga vähe silmas peetud. Üldiselt leiab L. põhjarahvaste, eriti soome tõu hingelises olemises palju müstikat, mis on jätnud sügavad jäljed muinas-soome ilmavaatesse ning käekäiku ja on nende kaudu tunginud ümbrussegi. Põhjarahvaste müstiline kultuur erineb tegelikult teiste rahvaste omast; see erinevus väljendub osalt selles, et müstilise kultuuriga rahvad annavad füüsilise jõu kõrval ülema koha vaimule. Vaim on juba alguses olemas ning inimene on loodud asjade valitseja. Sellelaadiline ilmavaade on L. arvates olnudki põhjuseks, miks soome soo rahvaste sõjakus ja sõjakunst olnud võrdlemisi nõrk. Muistse soome-eesti usundi arenemisel peab Luiga Ida mõju tähtsamaks teguriks, kusjuures tuleb tõenäoliseks pidada kokkupuutumist Mongoolia usunditega, eriti taoismiga. Sellest seisukohast leiab L., et soome teadlased, kes soome soo usulist ilmet on selgitanud, omavad ühekülgset Lääne orientatsiooni, leides soome-eesti muinasusus liiga palju Lääne mõju. Tõepoolest ei sünni usumõtted ja tunded mitte ainult teatavates eesõigustatud kohtades, ei Läänes ega Idas, Mesopotaamias ega Gangese mail, vaid igal pool inimese loovas hinges — selles psühhofüüsilises ühikus, keda hütatakse inimeseks. Vaadeldes eesti muinasjutte sellest seis-

kohast, kui palju neis leidub haiguslikke elemente, liigitab L. kolmes juhuslikult võetud kogus esinevad jutud kolme liiki: 1) need, mis on loonud rahva terve, geniaalne mõttelend, 2) jutud, kus leida terve, geniaalse mõttelennu kõrval haiguslikke olluseid, ja 3) jutud, mida on sünnitanud patoloogiline, haige meel. Lõpptulemuseks on väide, et jutustava rahvaluule komponendina esineb meelegaigus tähtsal kohal, kuna seotud rahvaluules on viirastuste osa hoopis vähem. Juttude iseloomu selgitamine näitab, et viirastuslikud jooned juttudes on pärit uuemast ajast. Nii esitab L. rea väiteid soome-estli muinasuse laadi ning eriti eesti rahva hingeelu selgitamiseks, mis annavad tõuget süvenemisele meil veel väga vähe puudutatud küsimustesse ning näitavad väljavaateid teedele ja eesmärkidele. Tuleb ainult kahetseda, et L. ei ole alati võinud oma seisukohti üksikasjalikumalt põhjendada ega alatud tööd lõpule viia, vaid on pidanud täiesti pooleli jätma seesugusegi paljutöötava artikli, milles asutakse Juhan Leinbergi hingelise ja usulise elemendi selgitamisele. On kindel, et Juhan Luigal olid erilised eeldused nii kalduvuse kui eriala seisukohast just hingeliste nähtuste vaatlemiseks ning nendega ühenduses esilekerkivate küsimuste lahendamiseks.

4.

Viimasel ajal kiindus L. tähelepanu ning huvi eesti rahva ajaloole tema heroilisemal, aga ka traagilisemal järgul — iseseisvuse hukkumise ajal. Kalduvus ajaloolisele vaatlusviisile tuleb juba varemini ilmsiks L. doktori-väitekirjas. Selle, omal ajal rohkesti ärevust sünnitanud töö esimeses osas, kus kirjeldatakse vaimuhaigete eest hoolitsemise ajalugu Läänemere mail, ei lepi Luiga mitte ainult ajalooliste tõsiasiade konstateerimisega kitsamal alal, vaid siirdub kogu meie maal valitseva ühiskondliku seisukorra analüüsimisele ja leiab otsejoonelise ühenduse vaimuhaiguste ning elamistingimuste vahel. Elavalt astub siin uurija silma ette eesti rahva mineviku traagilisus, seisukord 18. sajandil, kus rahva tulunduslik ja vaimline tasapind on langenud nii madalale, et haiged ja terved esinevad üksteisest eraldamata osadena ühtlases hallis massis. Seejuures ei jõua autor jääda ainult objektiivseks vaatlejaks, vaid tunneb hinge täituvat ägeda valuga. „Infandum... jubes renovare dolorem...“ hüüab ta teaduslikus töös mitte igapäev tabatava sisemise ärevusega ja terve töö kujuneb teravaks protestiks eesti rahva inimese-õiguste

jalgade alla tallamise vastu. Juba selles töös tundub selgelt J. Luiga eriline kalduvus: otsida ning leida objektiivsete tõsiasiade tagant inimest, tabada ajaloo üksik-sündmusist teotsevat ning kannatavat rahvast ennast, nagu ta oli või õigemini pidi olema.

Kuna väitekirjas ajalooline vaatlus esineb ikkagi nagu mööda minnes, peatub L. hiljemini kestmalt eesti rahva vanema-aegse ajaloo juures. Sellekohaste uurimuste tulemused on avaldatud „Eesti Kirjanduses“; nii 1921. a.: „Lembitus Wytamas“, „Lembitu surm“, „Lembitu välispolitiika“, „Rattama kalmed“; 1922. aastakaigus hakkab ilmuma L. pikem harutus „Läti Hendriku kroonika kriitika“, mis jätkub 1923. aastal ning siis 1926. aastalgi, jäädes pooleli. 1924. a. ilmub eriraamatuna pikem (180 lk.) monograafia „Eesti vabadusvõitlus 1343—1345. Harju mäss“. Ajaloolistes kirjutistes esineb Luiga täielikult Villem Reimani algatatud eesti orientatsiooni pooldajana ning arendajana eesti ja soome hõimude üldseisukohalt. Seejuures tugineb L. kahele põhiväitele: esimene on hüpotees, et eesti rahvas 11.—12. sajandil sarnanes kultuuriliselt ümbrusrahvaste: taanlaste, rootslaste, nogardlastega; teine, et Eestis oli 12. sajandil ning 13. sajandi alul olemas arenenud sõjakunst. Ligemalt väljendub see kultuuriline samaväärlisus naaberahvastega selles, et Eestil oli 1188. aastast peale välispoliitikas plaaniline, kindel kava, mida umbes 30 a. kestel sihikindlalt püütakse teostada. Selle kava sisuks on: kindel liit Novgorodi ja Leeduga; sidemete alalhoidmine soome hõimudega; sõpruse otsimine taanlastega poliitilisel ning kaubanduslikul alal, et paralüeerida saksa-rootsi tõusvat mõju ning võimu Läänemere rannal; Saksa kaubahuvide ärajuhtimine Soome lahest ja üldse Eesti alalt ning Eesti kaubateilt. Seesuguse välispolitiika eelduseks on üldise korraldava ning juhtiva keskkoha olemasolu; viimaks õigustab oluliselt muutumata poliitilise tegevuskava püsimine mainitud aja kestel oletama sama juhtiva ning valitseva isiku mõju ja võimu asjade arenemisel. See isik on Sakala vanem Lembitu, kelle välispolitiika, käies käsi-käes sõjandusega, annab tunnistust kindlast süsteemist, mis omakorda tõestab Lembitu erilisi poliitilisi ning strateegilisi võimeid. Analüüsides Läti Hendriku kroonikas leiduvaid andmeid eestlaste ning eriti Lembitu kohta, leiab Luiga, et ka sakslased Lembitu osa ning tähtsust väga kõrgelt hindasid ja tema võitmiseks mobiliseerisid paremad sõjajõud, mida tundis toleaeagne Euroopa, nii diplomaatia kui väejuhatuse ja varustuse suhtes.

Oma väidete tõestamiseks vaatleb Luiga arvustavalt Läti Hendriku kroonikat. Ta leiab, et mainitud kroonika ei ole meie juurde mitte ulatunud oma esialgses kujus ei sisult ega vormilt, vaid mitmeti muudetult ja täiendatult; vahelelisatud „võõraskehad“ annavad nii eestlaste eneste esinemistele kui ka nende vastu sihitud võtetele koguni teise, ebatõelise värvi ja kuju: ühelt poolt püütakse ordu tegevust lasta paista soovitavas valguses, vabandades tema metsikut ja hoolimata teguviisi eestlaste suhtes, teiselt poolt tahetakse ordu poolt hävitatud eesti rahvaga ühes hävitada ka eesti ajalugu, et kaoksid ühes rahva teadlikuma osaga mälestused ning mälestusmärgid endisest oma-riiklusest ning endisest ilust. Jälgides sündmustikku Eestis kuni suure mässuni Harjumaal (1343—1345), mis sai paratamatuks põnevuse ja jõupingutuste äärmuseni kasvamise tõttu nii eestlaste kui sakslaste pool, leiab Luiga, et pärast seda, kui eesti rahvas „hävitati sootuks maa pealt“, nagu ütleb kroonika, ka eesti ajalugu, eriti Läti Hendriku kroonika „ümber tehti“ ja nõnda võltsiti, et eesti endisest võimust ning riigikorrast sai naeruväärt moonutis. Ligemalt praeguse Läti Hendriku kroonika allikaid otsides järeldeb Luiga, et kroonika esimeses osas on tegemist lühikeste väljavõtetega mingist hüpoteetilisest „Teodoriku kroonikast“, mis sisaldanud sündmusi peajasjalikult eesti vanemast ajaloost. Vaadeldes sündmustikku Eestis 1343.—1345. a. järeldeb Luiga, et neis jõuab lõpule eesti tõu sihikindel ning järeleandmata võitlus oma vabaduse ja iseseisvuse eest. Võitlejatel pidid olema kauged, kandvad traditsioonid, kõrged kaasakiskuvad eesmärgid, mille eest sõiditi täie arusaamise ning iseteadvusega ja mindi avasilmil vastu hirksamale saatusele — kogu rahva parema ja ettevõtlikuma osa hukkumisele tapalaval, nii et järele jäi ainult viletsam proletariaat.

Need on üldjoontes Luiga vaated ja väited eesti rahva saatuslikust ajajärgust kaugemas minevikus. Kogu käsitluse üle valitseb püüd läbi tungida objektiivsete sündmuste koorest sisemise tuuma — rahva enese juurde, näha tema vaimlise, hingelise ning füüsilise arenemise astet, selgitada tema algelisi võimeid, mis tõestavad tema täielikku eluõigust sama väärtuslikuna teiste keskel. Kas on tõestus alati õnnestunud ning suudab vastata puuduliku materjali juures loomulikult üleskerkivad küsimused, see on iseasi. Kahtlemata omab mõnigi väide julge hüpoteesi laadi ning jääb nagu õhku rippuma. Ei ole minu ülesanne arvustavalt analüüsida Luiga väiteid, tahaksin ainult tähendada

sellele, et kõigi meetodiliste nõrkuste peale vaatamata, mis leiduvad Luiga eesti ajaloo käsitluses, edaspidisel ligemal süvenemisel kõnesoleva ajajärgu sündmustesse tema väited ning juhtmõtted ikkagi võivad anda tõuget ning avada väljavaateid uute lähtekohtade leidmisele eesti ajaloo üksiknähtuste käsitlemiseks eesti rahva seisukohast.

5.

On huvitav märkida, et Luiga süvenemine eesti rahva heroilisse ajajärku teostub peamiselt kõige otsustavamal ajal uuemas eesti ajaloos: siis kui ennenägemata ilmasõja keerus eesti rahvast iga silmapilk ootas saatus sattuda gigantiliste jõudude jalge alla ning seal jäädavalt hukkuda. Kuid Luiga ei kao ära minevikku. Uue meeleehtliku võitluse alates eesti rahva poliitilise iseseisvuse ning vaimlingelise iseolemise pärast on ta kaaslane võitlustes ning pärast haruldase elavusega kõigile sündmustele ning nähtustele reageeruv kaasaehitaja ning korraldaja. Seejuures võib Luigat peamiselt oma kodu ehitamise ideeline külge. Lugematuis kirjutistes, mis pikema aja kestel ilmuvad ajalehe-veergudel peaaegu päevast päeva, selgitab ta tõusva Eesti mõtet, sihte, väljavaateid, lähtudes paisu tagant lahti pääsenud elu mitmekesisusest üleskerkivaist, üksiknähtust. Kuigi on siin olnud eksimisi asjade ning isikute hindamisel, mis mõnikord tunduvad ülekohtustenagi, on ometi kindel, et Luigal oli püüdeks tõusta kõrgemale üksiksündmustest ning isiklikkusest ja et tal enamasti tõesti õnnestuski tabada sügavamaid põhiväiteid ja lasta vaimukalt ning teravalt paista kõrgemate ning kaugemate perspektiivide kiiri meie püüetele ja tööle poliitilisel, tulunduslikul ning kultuurilisel enesearendamisel ja eluliste huvide jälgimisel.

6.

Juhan Luiga elas kaasa ümbrusega, tundis elavalt ning konkreetselt neid sidemeid, mis teda ühendasid oma rahvaga. Kuid enesele nõudis ta vähe nende varade ja väärtuste poolest, mida rahval anda. Isegi enese tegevuse hindamine ja sellest mälestuse alalhoidmine ei huvitanud teda, tundus temale koguni üleliigsena. „Meie haridusliku mõtte, tasapinna väärtustamiseks ei ole mitte tarvis võimalikult palju ja võimalikult paljusid meeles pidada, vaid ära unustada! Seda on ütelnud meie suurem tark R. Kallas: mida tuleb maha jätta, et rahva mälu mitte koormata ning intellekti mitte takistada produktiivses töös....“ Nõnda

kirjutas J. Luiga nende ridade kirjutajale aasta eest (25. XI. 1926), kui käsil oli andmete hankimine tema elukäigu ja tegevuse kohta. Olgugi õigus Juhan Luigal, vaadeldes haiglasi juubeldamisi, eneseülistamise ning enesele ajaloos jäädava koha kindlustamise püüdeid, kuid olgu lubatud anda temalegi seda, mida ta õigusega väärrib oma viljaka tegevuse ja olemise nähtavale lõpule jõudmisel: vaikset lugupidamist heas mälestuses.

J. Kõpp.

„Lembitu“ algupära kriitika.

Kui Fr. R Kreutzwald mineva sajandi teisel poolel oma lihased loomesünnitised ja võõraslapsed saatis ilma rändama, siis ei äratanud kelleski suuremat huvi nende verepuhtus. Jäid nad ju, nõudlikult läkitajalt maitsekamalt ehitud, laiale hulgatele võõraks; rahvuslikult teotsevad teadlikumad ringkonnad aga saatsid ise järjest misjoniteele samasuguseid lihaseid ja võõraid võsukesti. Peeti loomulikuks, et võõrsilt oli pärit rahvavalgustaja rahvakirjade õppevili, ei tehtud suurt tegu luuleharrastaja värske rahvuseepose allikate uurimisega, mihukesest teosest varjatud ilukirjanduslikkudegi sünnitiste teatav või aimatav võõrapära ei äratanud iseäralikku huvi.

Lugu ei muutunud palju paaril järgnevalgi aastakümnel pärast seda, kui laulik oli sulgenud silmad. Langusaja loidus laskis ikka kriitikata juubeldada kiituslaulu lauluisale, aga ka võõra survest ängistatud meeoleolu ei olnud kuidagi kohane neidki väheseid tähti, mis heledam aeg oli loonud, kahtlustama või kõigutama.

Alles siis, kui tõusis uus kirjanduslik põlv, kes rajanud oma tegevuse kultuuritahtelisele alusele, pani tähele Kreutzwaldigi loomingu artistlikkuselt nõudlikumat loomu, tõstis kadunud kirjamehe kui luuletaja lugupidamisse, sidus tema kirjavaraga kriitilise huvi, — alles siis sai algupära selgitus uuringuis tähtsama koha.

Aja kestel sai see selgitustöö alatasa intensiivsemaks, nagu vabamas hinguses pingelisemaks sai aja eneseigi pulsilöök; hilisemal ajal moodustas ta Kreutzwaldi kirjandusliku pärandi teaduslikus valgustuses tähelepandavamaid suundi. Tänapäeva võib vahest ta haripunktina tähistada, tööinnu kui ka tulemuste poolest. Laiaulatuslikult ja andumusega on asunud mineviku kirjamehe kirjavara algu-

pära uurimisele; tulemuste seis aga — võimine tundlikult olulist osutada tema toodangu selles osas, mis verepuhtalt teda ennast, Kreutzwaldi, võib pidada oma loojaks — on jõudnud jälle tasakaalustamiseks uute ümberhinnangute põhjustuseni.

Et selle selgitustöö kasvamine olevikus aset on leidnud, on arusaadav, kui arvestada aja meelsust, mis vahetegevise oma ja võõra vahel on tõstnud otse kohustuslikku paistesse. Ei ole võõrastuseväärt tema tulemuserikkuski, sest et tänuväärt tagajärje-võimalusi pakub ju iseenesest niisugusel suurel loomis- ja suurel laenamis-ajajärgul, kui seda oli ärkamisaeg, viljeldud vaimuvili.

Kreutzwaldi kirjandustoodete algupära uuringuis võib küll esile tõsta neid keerlemisi, mis keskendusid „Lembitu“ ümber, juba seepärast, et lüroepiline poem „Lembitu“ oli Kreutzwaldi luuleloomingu krooniks.

Laulikräuga üllas lahkumispäränd — pilvepiire taotav luigelaul, heledamaid tähti me mineviku romantika unustuseudus, millele varemalt ligineti ikka mingi imetlusega, vabandades temas paljugi omaaegset, andestades mõndagi maitse-usutunnistust haavavat vääratist, — seegi ei jäänud puutumata uurijate kahtlevast kriitikatuhest. Ajajärgu suure tõlkimiskalduvuse tundmaõppimine, enne kõike aga Kreutzwaldi enese varemini isikulisiks peetud tööde tõkelisuse jälile saamine, laskis küsivalt kahelda ka „Lembitu“ ehtsuses. Teose eritlusel laenikkuse tunnismärkide ilmsikstulek põhjustas aga otsekohesema oletuse ta tõkelisuses ja laskis asuda ta originaali otsimisele.

See otsekohesem kahtlus „Lembitu“ omapäras sündis hilisemal ajal. Küll varemaltki on tekitanud „Lembitus“ mitmed nähtused, mis viitavad tõkelisust, ebateadlikes arvustajais küsimuslike üllatusi, kuid ei ole tulnud mõttele, põhjusiks töö ebaehtsust pidada. Luuletise põhiolemuse täius — me vanema kirjanduse avaraim värsiline filosoofilisesisuline, klassilisevormiline kunstikäsitus; tema kahepalgesus: ajalooline ilme objektiivsest, ajaloolisest aimest, ilmavaateline sisulaad subjektiivsest protesti-, pihtimispaatosest ja ajaloolise aine väär ajaloolisest käsitlusest; lisaks vahest ka andmete puudus poemi sünni kohta, — need ja mitmed teised tõeliselt võõrastuslikud nähtused on aratanud ikka uurijate küsimusi, kuid nad on seletanud oma moodi tõenäoliste, töö algupära kahtlustusist kaugel olevate põhjendusoletuste läbi, nagu seda näitavad olemasolevad kirjutised „Lembitu“ kohta.

Nii avaldus juba „Lembitu“ ilmumispäevil mõistatus-

likkuse võõrastusist ülesaamine lugulaulu tunnistamises kõlblust ja rahvuslikke tendentse otsivalt arvustuselt — nurjaläinuks (Kunder), või müüdistamises mingiks rahva-
saatuse allegooriaks (Kurrik), mis leidis tee kirjanduslukkugi.

„Lembitu“ hilisemad, kunstinõudlikumad eritlejad jälle leidsid neis võõrastis, neis, mis olid ühenduses poemi täiuslikkusega, kandvama põhjendi Kreutzwaldi luuletaja-kultusele. Pidades sügavaks ja moodsainemeseliselt avaraks Kreutzwaldi isiksust, mis teda juhtinud ta luuleloomingu, otsiti ka „Lembitust“ luuletaja sügava isiksuse kehas-
tist ja arvati see leitavat. „Lembitu“ sai õieti väärdogmaks, mis juhtis uurijate mõttelendu valesuunas, milles aga fantaasiale voli ei võidud keelata. Kaugeimaleminevalt usal-
dati mõjustusi näha „Lembitu“ ideestik, arvates nendegi põhjuseks autori ilmavaatelisi mõjustusi.

Alles hiliseimal ajal said seesugused, laenlikkusest aimu andvad võõrastised teaduslikule kriitikale äraandlikeks võõrapära-tunnismärkeks ja tähisteks originaali otsiskluse teele. Kui ka mitte otsimiste otsekohese, ometi kahtluste kaudse tulemusena tuleb tähistada „Lembitu“ laenlikkuse tõendus, ta originaalile jälilesaamine.

Nende äsjaste selgumiste tagajärjel peame lahti ütleva Kreutzwaldist kui „Lembitu“ ehtsast loojast. On saanud teatavaks, et „halemeelse rahumehe“ — Lembitu — tõeline kuju ei ole keeritanud mitte võitlusepiiki, vaid on külvanud rahuseemet; et ta on pärit aastatuhandete, mitte sajandite tagamailt, kus tema tundetus ja õpetuserõõm liikus eksootiliste kirevuste, mitte põhjamaa tagasihoidlikkude ühetoonilisuste õhustikus. On saanud teatavaks, et selle tõepool-
lest rahumeelse mehe saatuse-fantaasiafilm ja prohvetlik vaimuilm pole sündinud ning elavaks saanud Võru resigneerunud eraku, vaid tulisehangelisema eluarmastaja ning tõejanuneja mõttekujutuses. Taimena võõrast mullast näib meile nüüd kõrgetiivuliseks peetud lugulaul „Lembitu“, ja see asjaolu muudab lõplikult „Lembitu“ pildi ja tähtsal määral kujutist Kreutzwaldist.

Kreutzwaldi „Lembitu“ algupära läheb tagasi Joseph Viktor Widmanni eepilisele luuletisele „Buddha“ nende ridade autori osutust mööda. Viimase sajandivahetuse üks tähelepandavam Šveitsi kirjanik, keda karakteri õilsus ning suursugust kunsti loov andekus laskisid kirjutada kogu inimsuse raamatusse oma nime kannatava olevuse laulikuna, — see mitmekülgse anniga kirjanik on oma noore ea töö „Buddha'ga“ olnud originaaliks („Postimees“ 1927, nr. 87—88), mille järgi Kreutz-

wald on kirjutanud oma eestistise. Ometi tookordse „Lembitu“ laenlikkuse konstateerimisega, kus luuletise kui tõlgekujundise originaalina märgiti saksa algkuju „Buddha“, ei ole „Lembitu“ laenlikkus lõplikult veel osutunud. Põhjatungiv olles võib veel laiendada allikakahklusi „Lembitu“ kohta, võib üles seada kogu ulatuses allikaküsimus: milliseil enneolnud loomelooteil on mingi otsekohene või kaudne osa „Lembitu“ aines. Võib küsida „Lembitu“ aine ajalugu: missuguseis kokkupuuteis aine suhtes on Kreutzwaldi „Lembitu“ Widmanni „Buddha“ kaudu buddhalise või muu kirjandusega, teiste sõnadega — Widmanni „Buddha“ algupära; aga võib „Lembitu“ mõnede nähtuste põhjal ka otsemalt kahelda: kas Kreutzwald pole muidki allikaid peale „Buddha“ oma Lembitu kokkuseadmisel kasutanud. Alles säherduste küsimuste selgitamine kinnitaks lõplikumalt „Lembitu“ laenlikkuse.

Küsimusi, mislaadi originaalil põhjeneb „Lembitu“, kui võrt ning missugused individuaalsed ja kollektiivsed sünnitised on andnud „Buddha“ kaudu oma osa „Lembitule“, vastab „Buddha“ algupära, allikate valgustamine.

Tuleb teha kindlaks, kui võrt isikuline on Widmanni buddhaepos: mil määral ja missuguseid kokkupuuteid on tal buddhakirjandusega — olemasolevate Buddha ajaloolise või müütilise elusaatuse luulelugudega, otsekoheste pühade raamatutega, india mütoloogiaga; missuguseid leidub tas muid mõjustusi.

Sääraseid küsimusi vastab „Buddha“ siseilmet, vahekorra autoriga selgitab kõige pealt luuletise analüüs autori elusuhete silmaspidamisega, otse faktilisi tõendeid annavad aga teose sünni selgitavad andmed, kirjaniku enese vastavad avalikud kui ka erakirjalised avaldised ja arvustuse tulemused.

Kõik need tunnistavad ühte — Widmanni „Buddha“ täielikku ehtsust. Nendele toetudes võib kindlasti tõendada: luuletisel pole India usupõhjendaja elusaatuse ja õpetuse tõe- või muinaslooliste avaldistega luulelugude ja pühade raamatute näol mingit kaaluvamat kokkupuudet.

Kirjanik on loonud oma usuajaloolise eruditsiooni aluspõhjal fantaasialoo, ilma mingit otsekohest eeskuju või tähelepandavamat allikatki kasutamata. Objektiivses aines on ta elavaks kujutanud iseene usuilise ilmasuhte arenemistee. „Buddhat“ kui ideelt ürguseni isikulist, individuaalset ilmavaate-eepest loetakse Widmanni noore ea loomingu tähtsamaks tooteks, nimetades teda ikka ta hilisemategi, väärtuslikemate — „Maikäferkomödie“ ja „Der

Heilige und die Tiere“ kõrval; teda on tembeldatud koguni säärase suurte usurevolutsiooniliste ilmavaate-eepeste nagu C. Spitteler'i „Prometheus'e“ ja Fr. Nietzsche „Zarathustra“ eelkäijaks.¹⁾

„Buddha“ ideeline eritlus näitab, et temas on tegu usust-taganenu hingeliste võitluste aruandega. Autori usuilise ilmavaate arenemise välise ja sisemise momentide jälgimine osutab, et autor ise esineb usust-taganenu osas.

Joseph Viktor Widmann, kirikuõpetaja poeg Liestalist²⁾, on valinud armastusest kodu eeskujuksoleva õpetajamaja-idüllil vastu, lootusest aineliselt kindlustatult oma luulemuusile rohket aega lubada, oma õppimise eesmärgiks õpetajakutse. Juba mõningate aastate pärast on viinud kirikudogmad lõetahtelise ja avaravaimulise õppija kahtlemisele, otse mõttele kutset vahetada; selle asjaolu on ometi ära hoidnud ja noore teoloogi ordinatsioonini lasknud viia isa tahtest lugupidamine ja aineiline mure.

Kuid sisemiste kahtluste areng on viinud ta ikkagi õpetajakutse hülgamisele.

Widmannil, kes on olnud ärganud nooruse romantilisist unistusilmust ja idüllest, leidnud avaras panteismis olemise igaveste mõistatiste lahenduse, pettunud selleski — määratu ilmadissonantsi: suuruse ilu ja elava kannatuse pärast, temal, kes loobus jumalausest, ütles lahti olevusest, kes on tark, mõistlik ja ometi nii — kole, on saanud usuilises ilmavaates ateistlik elamus esikoha, ja see ateism on viinud ta vastollu kristliku kirikuga. Reformteoloogias, mis tookord Šveitsis lokkas, esialgu oma vabamõttelusele toetuspinda arvanud leidvat, on Widmann pettunud hiljemini selleski. Reformteoloogia lipu all on ta lõõnud kaasa alalhoidlikkudevastases võitlusekeerises, olnud sõprussuhtes Usteri noore õpetaja Salomon Vögeli n'iga, kelle jutlustekogu „Gott ist nicht ein Gott der Toten, sondern der Gott der Lebendigen“ (1864) oli reformteoloogide nõuete äärmus, ja ilmutanud ajakirjanduslikkude võitlusemeelsete kirjutiste kõrval oma kirikuvastase tragöödia „Arnold von Brescia“ (1866); kuid ta on peagi aru saanud reformteoloogide katse mõttetusest, kristlikke usutunnistusi ja filosoofiat lepitada. Tõetahte keeld, teeselda koguduse ees, kuna tõesõna ei ole mahtunud dogmas tõeksarvatud tunnistusile, reformõpetajate eneste hilisem vabamõtlejate

1) Maria Waser: *J. V. Widmann*, Frauenfeld ja Leipzig, 1927.

2) Widmanni isa Joseph Otto, endine tsisterslastekloostri munk, oli 1845. a. saadik Baaseli Liestalis protestantliku koguduse õpetaja.

sallimatus, harmooniline luuletaja täiust-ihkav karakter, põlgav kõike poolikut, kahetähenduslikku, vasturääkivat — need on olnud Widmannile põhjusiks selg pöörata kirikule ja oma kutsele. ¹⁾

Pessimism maailmahäda pärast, jumaliku ilmakorra ebatäiuslikkuse pärast, trots kujutluse loodud jumala vastu, pöördumus inimesele enesele, abikuulutus inimese armastuslikust teost, puhtast humaansusest, sisemine kosmiline religioosus — seesuguseid vaatejooni on sisustanud üllana kristlikust usust lahkuja ilmavaate tundelist poolt.

Seesugust sisemist kujunemiskäiku ja väliseid teetähiseid peegeldab ka „Buddha“. India usupõhjendaja kuju kannab Widmanni vabamõttelisi vaateid, orientaalne miljöo kajastab ta ajajärgu kalduvusi, selle palet.

Jumalausust, maksvast usukorrast loobuv prints Siddharta, kes mitmete murdumiste järgi ateistliku valgustuseni jõudes Buddhaks, lunastajaks saab, võrdkujustab Widmanni arvetegemist jumalausuga, kristliku kirikuga, panteismiga, jõudmist suurele ateismile ja lunastusideele. Kannatuse pessimism, luna saabumise kuulutus inimese enese armastusliku teo, mitte absurdseks kuulutatud teleoloogilise jumala või mingi usuvormi läbi — need „Buddha“ ideoloogia põhijooned saavad tookordse Widmanni ilmavaate põhijooniks.

Idamaisest õhustikust kostab aja kaja. Buddha preestrite õpetuslik ebajärjekindlus on samane kristlaste omaga, nende sallimatus ja võimuhimu on äratõmme kristlasist tagurlaste sellisest joonest. „Buddha“ erakrauga elutahte puudumine on järelkaja varema aja elueitavast pessimismist.

Kui kõrvutada „Buddha“ ideed India Buddha õpetusega, ilmestub juba väheulatuslikulgi võrdlemisel nende lahkõla. Kui kokkupuuteid leiamegi Widmanni kannatusepessimismi ja Buddha püha kannatusetõe vahel, siis on lunastusõpetused otse kontrastsed. Buddha lunastus seisab nirvaanas, kuhu viib kaheksajärguline ihasuretamis-tee; Widmann kuulutab uut, täielikumat elu, millele viib ligimesearmastus. Ei mõjustanud buddhism, ei Schopenhaueri filosoofia põhjarajavalt Widmanni ilmasuhet; trotslik ateism, siiski sisemine religioosus, sisustas omapärasena ta religioosset ilma vaadet, nagu see omapärasena väljendub ka „Buddhas“.

Oma nooruseunistusile kuju andnud dramatiseeritud muistendis „Der geraubte Schleier“ (1863), klassika suure-

1) Vrdl. J. V. Widmann: Aus meiner theologischen Zeit, „Bund“ 1891, nr. 319—321. Ka M. Widmann: J. V. Widmann, Anhang.

soolisi harju taotanud draamas „Iphigenie in Delphi“ (1865), „Baali altarite vastu verise käe“¹⁾ tõstnud kurbmängus „Arnold von Brescia“ (1867), ilmavaatelistist sundidest tõusnud luuletise „Parzival'i“ rahuldamatuse pärast kõrvale heitnud, tõstis seesmiselt selgunud luuletaja hingerahuldavat luuleainet otsides 1868. a. alul hulgist poeetilisist kavandeist esikohale buddhamotiivi, millele ta oli tulnud juba varemalt (1866. a.) mõttevahetuses sõber Spitteler'iga.²⁾

Missugused mõttekujud sündisid loomisel, määrased kujuvõtud aine omandas töötamisel, näitavad Widmanni põhjalikult peetud 1868. aasta märkmiku märkused. Kui-võrt originaalse loomisprotsessiga, kus on ka tõupära tahe olnud mõõduandev, on olnud tegu, see osutub juba esimesist märkusist.³⁾

Otsuse kirjapanek (20. jaan. 1868): „Plan zum indogermanischen Gedicht „Buddha“.“

Sissejuhatuse mõtete märkimine, kus töö tahetakse sisse juhatada kui „das Lied von einem Heilande“, „Kristuse ja Buddha vahelise lahkumineku“ näitamisega ja „saksa ning india vaimu sisemise kokkukuuluvuse“ rõhutamisega: „Wie wenn man dem ins Meer mündenden Rheine ein Lied von den Bergen Graubündens singen wollte, so klingt dies Gedicht... Die gleichen Wellen sind noch nachweisbar bei uns.“ (Praeguse „sissemineku“ mõtted, kus pooljumalale Kristusele inimene Buddha vastu seatakse [salm 3] ja indogermanset tõuvaimu rõhutatakse [s. 4 jj.]).

Praeguse esimese laulu idee paberilepanek: „Festes Mittenhinein ins Gedicht: Der Kriegszug.“

Praeguse teise laulu sisujoonte skits (2. märtsil): „Das Hinabsteigen zum Schlachtfeld: Lichtfunken wandeln im tiefen dunklen Tal. Die Fackeln der ihre Toten suchenden

1) Moto.

2) Kas buddhamotiivile tulek ürgselt Widmannile kuulub, ei ole teada. Mitmel pool avaldatud arvamist, et Spitteler viinud Widmanni sellele, ei kinnita Spitteleri erakirjaline vastus Widmanni biograafiakirjutaja sellekohasele pärimisele:

„Ob ich ihm den Stoff zu Buddha empfahl, habe ich mich selber oft gefragt, kann aber die Tatsache nicht mehr ergründen. Dafür spricht meine klare Erinnerung und entsprechende Notizen, dasz ich im Herbst 1866 (oder Winter 1867?) schon eine erste Unterredung mit Pepi über Buddha pflog. Dagegen spricht, dasz die Rollen gewöhnlich umgekehrt waren, nicht ich, der Einsame, ihm, sondern er, der Vielbelesene, mir pflegte von neuen Stoffen zu sprechen. Summa: ich kann es nicht mehr wissen, und da ich es nicht mehr weisz, weisz es niemand“ (E. Widmann: *J. V. Widmann I*, lk. 360).

3) Vrdl. ka F. Vetter, „*Buddha*“ teise trükl (1912) eessõna, lk. VI j.

Besiegten. Perspektivisch: je näher man kommt, um so plastischer alles.“ Jne.

Kuivõrt isikupäraselt Widmann oma teose ainet võttis ja kuivõrt ta vormiski rahvusepära tahtis näha, iseloomustagu veel erakirjaline väljalõige (Widmanni kiri oma isalikule sõbrale, Baaseli Pedagoogiumi õpetaja Wilh. Wacker-nagel'ile 11. sept. 1868. Biograafia I,¹⁾ lk. 279 jj.):

„Meine beste Kraft wende ich aber in letzter Zeit einer epischen Dichtung zu, welche Buddha zum Helden hat. Sie werden sich erinnern, dasz, als Sie seinerzeit von der Poetik in der epischen Dichtung sprachen, Sie für die Gegenwart nur einen recht passenden epischen Stoff, die Messiade, anerkennen wollten. Ich glaube aber nicht, dasz Sie hiermit den Dichter auf die geheiligte Persönlichkeit Jesu Christi beschränken, sondern vielmehr überhaupt sagen wollten, dasz derartige innere und äussere Kämpfe, welche das Heil der ganzen Menschheit zum Gegenstande haben, — für die epische Dichtung der modernen Zeit sich am ehesten eignen möchten. Item — ich glaube in Buddha einen ausgezeichneten Stoff gefunden zu haben. Freilich schaffe ich denselben erst, und da ist es nun meine höchste Lust, mich in dieses vorgeschichtliche Kulturleben Indiens zu versenken und aus demselben heraus eine Menge lebendiger Gestalten zu schaffen... Nur eines fehlt mir noch — eine echte deutsche epische Form, die doch nicht so zu deutsch wäre, wie die Nibelungenstrophe. Nun schrieb mir freilich neulich Professor Minkwitz, mit dem ich zufällig bekannt geworden, er habe aus der Nibelungenstrophe heraus den echt deutschen gereimten Hexameter entdeckt oder konstruiert, aber ich kann mir das nicht recht vorstellen und so habe ich die strenge Form Oktave für den Buddha angewendet, indem durch das stete Wenden der einzelnen Verse die ganze Strophe schliesslich gut abgeschliffen wird.“

Widmann ise on rõhutanud „Buddha't“ kui ilmavaatelist teost. Väärib tähelepanu ta avaldis:

„„Buddha“ ist so sehr Ich selbst, dasz ich mit einem Menschen, welchem er nicht einleuchtete, kaum mehr würde umgehen können, weil, wie ich glaube, zum geistigen (und leiblichen) Umgang zwar Gegensätze notwendig, Berührungspunkte unerlässlich sind.“ (Widmann Salomon Vögelin'ile

1) Biograafiana märgin Widmanni põhjaliku eluloo, õieti monograafia: *Josef Viktor Widmann, Ein Lebensbild*, mille esipoole (Frauenfeld ja Leipzig 1922) autoriks on kirjaniku poolõde Ellsabeth Widmann, teise (1924) omaks — kirjaniku poeg dr. Max Widmann.

1869; Walter Scheitlin: *J. V. Widmanns Weltanschauung* [1925], lk. 81.)

Teisal: „Hier bringe ich mich ohne Muster, da bei Ariost und Tasso der Stoff doch ganz anders liegt. Bei Dante ebenfalls himmelweit anders, und ich überhaupt keine Epen kenne, wo die Ereignisse auf dem psychologischen Gebiete liegen. Selbst Milton passt nicht hierher, und Klopstock habe ich nie gelesen. Der alte Parcial des Wolfram von Eschenbach hat doch ein bedeutendes Gegengewicht in vielen ganz an andere Ritterspen gemahnenden Kriegs- usw. -abenteuern.“ (Widmann Sal. Vögelin'ile 4. aug. 1869; Biograafia I, lk. 302 j.)

Prof. dr. Winternitz'ile kirjutas Widmann veel vanas eas (27. aug. 1905): „Sie durchschauen Alles, wie Sie dies auch durch Ihre feine schonende Beurteilung meines alten Buddha-Gedichtes bewiesen haben, das doch eigentlich nur eine Verkleidung moderner freidenkerischer Ansichten in jenes orientalische Gewand war“ (Biogr. II, lk. 183).

Ja avalikkuselegi on Widmann tunnistanud „Buddha“ isikupära. Eritelus „Absolute und relative Ideale innerhalb der religiösen Sphäre“ („*Bund*“ nr. 339, 22. juulil 1906) tunnistas ta oma antiteoloogilisi looming-avaldisi toonitades: „Ich meine hier namentlich die Dichtung „Buddha“, in welcher die Gestalt des indischen Religionsstifters wesentlich dazu dienen musste, gegen alles Priestertum und gegen jede angeblich geoffenbarte Jenseitsreligion zu protestieren“ (Biogr. II, lk. 69).

Samuti on Widmanni „Buddha“ ühemeelselt algupäraseks ilmavaate-teoseks tunnistanud arvustus, millest olgu siin esitatud vaid tähtsamate Widmanni uurijate kaalutud otsuseid.

Walter Scheitlin: „Gewisz stand für Widmann im „Buddha“ in erster Linie die Frage der Weltanschauung. Die Entwicklung des indischen religiösen Lebens von dem alten Götterglauben durch die Atmanlehre zum atheistischen Buddhismus konnte ihm dabei zum Symbol der eigenen Entwicklung werden. Und zugleich war ihm der weiteste Raum gegeben, um, wenn nicht vom Freund beeinflusst, so doch durch dessen gleichgerichteten Helferwillen unterstützt, seiner Sehnsucht nach einem friedlichen, idyllischen Leben ohne den gegenseitigen Vernichtungskampf Ausdruck zu verleihen“ (*J. V. Widmanns Weltanschauung*, lk. 77).

F. Vetter: „Von diesem geschichtlichen und sagenhaften indischen Buddha hat Widmanns Dichtung nur die

Hauptzüge beibehalten: den Verzicht auf Thron und Liebe infolge der Betrachtung menschlichen Elends und der Belehrung reifen Alters, und sodann das Leben in der Einsamkeit und das Mitgefühl mit der Natur, besonders mit der Tierwelt; ausserdem sind nur gewisse Einzelheiten und Hintergründe hinübergenommen... Für Widmann ward Buddha der Verkünder der modernen pantheistischen oder atheistischen Religion und der sozialen Reform, wie beides damals der Verwirklichung nahegerückt schien und in dem Herzen des Dichters und gleichgesinnter Freunde wie Salomon Vögelins als erreichbares Zukunftsbild lebte“ („*Buddha*“ II trüki eessõna, lk. XVII j.).

Analoogilisi mõtteid avaldab J. Fränkel (*J. V. Widmann*, Amalthea-Verlag, 1919, lk. 17).

Maria Waser: „In der Entwicklung seines Buddha spiegelt sich Widmanns eigener Lebensgang... Dasz Widmann in seinem „*Buddha*“ den Vorläufer der beiden grossen religiös-revolutionären Weltanschauungsepen, des Prometheus, des Zarathustra geschaffen, darf nicht vergessen werden“ (*J. V. Widmann*, lk. 75 jj.).

Elisabeth Widmann: „Als ganz persönliche Bekenntnisdichtung haben es die besten Kritiker, vor allem der Dichter selbst, der von je sein bester Kritiker war, aufgefasst... In dieser Dichtung gelang dem Siebenundzwanzigjährigen, was er in seinem *Parcival* schon angestrebt hatte, den eigenen inneren Wesensgehalt zu sichtbarer Gestalt zu formen. Sein eigener Kampf um Gott und um eine persönliche Weltanschauung, sein Ringen über die überlieferten Religionsformen hinaus nach ureigenem religiösen Erleben verdichtete sich zur Gestalt des Siegreichvollendeten, der nach eigener Verwirrung und Gottentfremdung der Menschheit zum Führer erwächst“ (*J. V. Widmann*, lk. 359 j.).

Lõppeks muide — Widmann ise on iseloomustanud oma ajalooliste ainete käsitusviisi. 1867. aasta kavandivihku on ta kavatsetava ajaloolise draama „*Spartakus'e*“ puhul kirjutanud oma järgneva iseloomuliku seisukoha: „Falls ich das Drama *Spartakus* schreibe (aber auch bei irgend einem andern historischen Drama, wo ich um der Poesie willen von der Geschichte abweichen müsste, was die bornierten Rezensenten nie verzeihen, es müsste ihnen das Maul gestopft werden), da würde ich den Helden im Prolog mich. (träumenden Dichter) besuchen lassen, und er spräche zu mir:

— Ich habe es drüben gefühlt, wie Du an meiner Sphäre mächtig gesogen, und bin herbeigeeilt, wo ich dich über Geschichtsbüchern entschlummert finde. Weshalb ermüdest Du Deinen Geist mit diesen Studien und legst Deiner Phantasie Zügel an? Wenn Du mich lebendig machen willst für Dein Jahrhundert, so muszt Du mir die Lebensfülle Deines Jahrhunderts in die Adern giesen, der Herzschlag Deines Jahrhunderts musz mein Herzschlag sein. Was hast Du davon, wenn Du mich historisch treu schilderst, als dasz Du vertrocknete Historiographen freust. Der Dichter aber soll für Gemüter dichten, die kindlich einfach ihre Phantasie, so lange sie ihm lauschen, seiner bunten Wunderwelt gefangen geben, ohne staubiger Geschichtswerke zu gedenken. Ich bin zu gut, um als Mumie vom jetzt lebenden Geschlecht bewundert zu werden, ich bin aber für die höchsten Güter so besorgt, dasz ich um ihretwillen gern jede Änderung an meiner Persönlichkeit dulde usw.“ (Biogr. I, lk. 292).

„Buddha“ on vaimult lõplikult widmanlik, tema kangelase süda ei tuksu ainult autori ajajärgu, vaid ka autori enese südame rütmis. Rääkides J. V. Widmanni „Buddha’st“ mõtleme kõige pealt uue aja kirjaniku ilmavaate-eepest. Ometi tuleb küsida allikaid, millest on võetud teose ajaloolised motiivid, objektiivsed tõe-andmed, millele kui enneolnuile on tuginenud luuletaja fantaasia. Need on kindlaks tehtavad allikakriitiliselt „Buddha“ teksti ja buddhikirjanduse võrdlevas uurimises.

Tulemuste järgi ei ole Widmann mingeid allikaid tähtsamal määral kasutanud. Kirjataht pole elustanud ta fantaasiat vahest küll rohkem kui elav sõna India rahva, kommete, usu kohta, mis talle osaks sai tema Indiast rännanud naiselt,¹⁾ kellele luuletis on pühendatudki.

Tõe-andmeliselt võib tööle põhjanevaks pidada küll autori buddhistlikku eruditsiooni, omandatud juba ülikooli-põliseist usuajaloo-õpinguist. Enne tööle asumist ühel ja teisel asjakohasel allikal kujutluselu kosutanud, ei ole ta oma tootesse ometi seesuguseist andmelätteist jälgi jätnud; selle peale ei viita mingi eriline kirjandus Buddha kohta ega eriline buddhamotiive käsitlev rahvaluuleline või isikuline ilukirjandus. Kui „Buddha’ga“ asetada kõrvu buddha usu püha kaanon või seda laadi pühadel kirjadel põhjenevaid, kuid juba tunduvalt looja ehituslikku ja ideelist

1) Indias leseks jäänud ja kodumaale rännanud Sophie Brodbeck (sünd. Ernst, Winterthurist), kellega Widmann 1865. a. abiellus.

omapära esitavaid luulelugusid kui 1. s. p. Kr. s. Ees-India jutlustaja-muusiku A ç v a g o s h a laialtlevinud „*Buddha-carita-kavya*“ [Hiina erinev ümberkujundis „*Fo-sho-hing-tsan-king*“ Dharmaraksha'lt; algkujule ligem tiibeti tõlge; sanskriti teksti inglise tõlge prof. Cowell'ilt 1894 (*Sacred books of the East*, XLIX köide); hiina teksti inglise tõlge Samuel Beal'ilt (*Sacred books of the East*, XIX kd.), saksa tõlge Th. Schultze'lt 1894]; või siis sarnaseid õige kaugelt Buddha'l põhjenevaid rändavaid legende nagu orientalseist tekstidest keskajal Öhtumaa kirjandusse kantud vagajutt *Barlaamist ja Joasaphist*¹⁾ — siis ei leia me „Buddha'st“ otsekohesemaid seda laadi jälgi, mis juhiks id teose mõne algosa päritolu suhtes mingile erilisele sellelaadilisele teosele. Samuti ei näita erilisi vastavusi buddhismi käsitlevaist raamatuist „Buddha's“ Widmannilt eneselt allikana mainitud B u r n o u f 'i põhjalik usuteaduslik töö „*Introduction à l'histoire du Bouddhisme*“, ei ka Vetterilt nimetatud („Buddha“, lk. XVI) Koeppen'i „*Die Religion des Buddha*“.

Ühel või teisel buddhikirjanduse või india mütoloogia tootel oma teadmiste-tagavara ja meelekujutust värskendades, võttes neist oma luuletise sündmustiku selgroogu, üht-teist üksikmotiivi miljöö ehitamiseks, luges nende järgi üldisi kõlapõhju, ei ole Widmann mingist erilisest teosest niisugust võtnud, mida ta ei oleks võinud leida igast teisest põhjalikumast tööst. „Buddha“ ajalooline külg on seega niivõrt konventsionaalne, et ei ole tähtis ta päritolu küsida. Nõndaviisi siis üldisele buddhistlikule teadmistevarale tuginedes võib eritella „Buddha's“ buddhismiga kokkukuu-luvused, näidata nende laadi, hulka ja sisu. Ometi ei oleks siinkohal asja peatuda „Buddha“ võrdleval sisukriitikal, kuna öeldu järgi teose pearõik asub kõigiti Widmannis. Ei oleks siinkohal tähtis esitada, missugused ühtivused vastavusiga on „Buddha“ motiivil, tegelasil (Kapilavastu rahvas, Siddharta, Suddhodana j. t.; Kaschmiri rahvas; Saketa rahvas j. m.), kuidas sündmustik jälgib Buddha elusaatuse traditsioone, mäherdused miljöö-tööloomu loovad laenusugemed on temas.

Ainult ühele „Buddha“ laenule, episoodile, kus on tegemist otsese tähtsa allika ja laenamiseega, tuleks tähelepanu pöörata. See on india muinaslegendi „*Rishyaçringa*“

1) Vrdl. F. Liebrecht: Die Quellen des Barlaam und Josaphat, *Jahrbuch für romanische und englische Literatur*, II Bd., 1860; E. Kuhn: Barlaam und Josaphat, *Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Classe der Königl. Bayerischen Akademie der Wissenschaft*, XX Bd.

ümberkujundis „Buddha“ 9. laulus. See teose „sündmusti-
kust sõltumatu vahelepõim, toodud töösse värskendavaks
vahepalaks — Sanumati teolekikutava jutustusena loiu
Siddhartale, on kujundatud „Mahabhārata“ episoodi põhjal,
mille oli Widmann Spitteler'ilt saanud A. Holtzmann'i
Mahabhārata lugude tõlke „Indische Sagen“ Rishyaçringa-
luuletise ärakirjutisena.¹⁾ Sellel kui omaette tervikul ei
ole tähtsust „Buddha“ sisulises ja ideelises arengus, tähtsus
on tal kokkuseadeline ja miljööline. Aga seegi on kül-
lalt kaaluv, et talle algupära selgituses tähelepanu lubada.

Legend „Rishyaçringa“ on iseenesest tervik. India
suures rahvuseeposes „Mahabhārata's“, mis on õieti kogu
ühe pealkirja alla käivaist väga mitmelaadilistest luuletusist,
kus peajutustisele, Kaurava ja Pāndava — ehk Kuruvingide
ja Panduingide (Holtzmanni järgi) — vürstisugude vaheli-
sest hävitusvõitlusest jutustavale tõelisele kangelaslaulule
(selle tõlgerestauratsioon — A. Holtzmanni „Die Kuruvinge“)
lõdvalt liituvad sääraseid lisandid, millel pole mainitud pea-
jutustisega mingit seost, nagu teiste kangelaslaulude katked
(üks pärl neis — „Kuningas Nal“), askeetide, munga-
ordude, ususektide õpetlikud lisandid j. t., — kolossaalses
kollektiivses loomingus „Mahabhāratas“ kuulub „Rishyaç-
ringa“ seesuguste elementide hulka, mida India tõelised
vaimulikud, bramiinid, müütide ja vagajuttude näol on põhi-
jutustisele lisanud.²⁾ Ta on kuulsamaid ja armastatumaid
bramiini legende, lisandatud kangelaslaulule hiljemini, siiski
õige kauges minevikus, kuna „Mahabhārata'l“ ju 4. s. p.
Kr. oli olevikuline maht, sisu ja karakter. Aga ta on
tuntav teisendeinagi, kuna hiina lugudes esinev Sching-kü
(näit. Th. Schultze: „Buddhas Leben und Wirken“, lk. 47)
on ainult sanskriti Rishyaçringa teisiknimi.

Legendi sisuskelett Holtzmanni tõlke järgi, mida Wid-
mann on kasutanud, on järgmine: Angas valitseb suur
põud ja häda sest ajast alates, kui preestrid, keda kuningas
Lomapāda on petnud, on rännanud maalt välja. Targa
nõuande — abi tooks ainult preestri ohvritalitus, preestrit
aga võiks saada seeläbi, kui mõni neitsi suudaks patu-
kahetseja bramiini, eraku Wibhāndaka³⁾ maailmast ei midagi
tēadva poja Rischjaçringa linna meelitada — saadab korda

1) Vt. Biogr. I, lk. 360.

2) Vrdl. M. Winternitz, „Indische Sagen“ 1921. a. väljaande eessõna.

3) Esinevate India nimede transkriptsiooni ebaühtlus on põhjustatud
allikate ühtluseta kirjaviisi muutmata ülekandest. Hariliku indoloogilise
kirjanduse lääne kirjaviisi järgi peaks olema siin õieti Vibhāndaka, Ri-
shyaçringa, Çanta.

kuninga enese tütar Šanta, ühegi teise julgemata. Tal läheb korda Rischjašringat salaja põgenema ahvatada, ja niipea kui pühak tõstab kanna Indrast mahajäetud maale, pääseb voolama vihm. Põgenejaid pühas vihas jälginud Wibhändaka, kes kuuleb kõikjal kiitusi oma pojale, linna jõudes vastu võttes austusi, nähes õnnelikku paari, annab oma õnnistuse.

Widmann on selle žlokkades loodud Rishyaçringa-legendi enam-vähem vastavalt stantsidesse ümber vorminud. Kui mõelda me „Lembitu“ 9. laulu peale, kus esinevad samad motiivid: Kalevipoja süü lunastab, rahva päästab põuahädast tütarlaps Mana targa poja läbi, ja kui arvestada seda, et Kreutzwald selles on jälginud Widmanni, ei ole üleaarune Widmanni kujundist originaaliga võrrelda.¹⁾

Kui teha vahe täpsamate originaalile vastavuste, teisendite, tunduvate omapärastiste ja otsekoheste algupäraste lisandite vahel, selgub järgmine pilt.

Võrdlemisi täpsalt tuginevad originaalil järgmised motiivid: Buddha, 66,²⁾ algussalm, (Rischjašringa — lk. 131, Ein König — nicht mehr);

B., 69₄ 1—3, (R. lk. 132, Ein Schüler — hoher Brust);

B., 70₁, (R. lk. 132. Dann faszte — gelehret hast);

B., 70₃, (R. lk. 133, Um jene — mehr trifft).

Võrreldagu originaaliga neist algusmotiive.

Rischjasringa.

Ein König, Lomapāda genannt, im Angalande weit berühmt, betrog einst um den bedungenen Lohn beim Opfer einen Brahmenen. Da zogen alle Brahmenen fort aus seinem Lande, und es stieg kein Opferdampf zum Himmel empor, und Indra regnete nicht mehr.

Buddha.

Im Angalande herrschte, reich an Ehren,
Ein starker Kriegsheld, König Lomapad,
Dem's einst gefiel, den Priestern zu verwehren,
Wenn sie dem Opferaltar sich genaht,
Wie sonst von dessen Spenden sich zu nähren.
Sie aber zürnten, da er solches tat,
Und zogen fort. Mit ihnen floh der Segen
Des Himmels, dasz kein Tau mehr fiel, noch Regen.

1) Widmann on saanud Rishyaçringa-loo Holtzmanni „Indische Sagen“ I 1854. a. väljaandest. Mul on tarvitada olnud kahjuks selle 1921. a. uus väljaanne prof. M. Winternitz'ilt, millel aga pole eessõna järgi suuremaid erinevusi eelmisest. Samuti ei ole mul olnud tarvitada „Buddha“ originaal-, vaid 1912. a., teine väljaanne.

2) Tähendab: lehekülj 66, 1. salm. Lehekülje numbri indeks märgib stroofi, stroofi indeks — kus see esineb — värsi. Värsse näitav viimane rajanumber on kaasa loetud.

Rohkernal määral on teisendatud järgmised motiivid.

B., 66₂, rahva ja kuninga häda kirjeldus, kus Widmanni fantaasial on oma osa; (R. lk. 131).

R. Da herrschte in Anga schreckliche Not und Lomapād versammelte die weisesten Männer und fragte um Rat, was nun zu tun sei, dasz der Herr des Donners wieder Regen herab vom Himmel sende.

B. Als nun im Stamm der hochgewachsenen Palme
Das Mark verdorrend starb, und auf der Flur
Umsonst das Lamm nach einem grünen Halme
Zu suchen ging, als aus den Teichen nur
Der dünne Nebel quoll mit giftgem Qualme
Und rings am Himmel keiner Wolke Spur: —
Da liesz der König weise Männer fragen;
Sie sollten, was da helfen möchte, sagen.

B., 67_{1,2}, kuningale abi, (R. lk. 131, So sprach — zu Rischjašring);

B., 68₃ 4—8₄, noor-rahva kõnelus, (R. lk. 132, Ein höheres — Haine grüsz);

B., 69₃, Wibhāndaka kojutulek, (R. lk. 132, Wibhāndaka kam — geschehen);

B., 69₄ 3—8, Rischjašringa kõnelus isaga, (R. lk. 132, Wie wenn — wanken an);

B., 70₂, raugalt sõitlus, (R. lk. 132 j., Mein Sohn — ihnen nicht);

B., 71_{3,4}, raugalt tagaajamine, (R. lk. 133, Wie aber — Sohnes Rischjašring).

Hoopis omapärastatud on järgnevad kohad.

B., 66₃, tarkade vastus kuningale, kus Widmann lihtsustab mütologia liigliha; (R. lk. 131).

Originaal.

... Jeder drauf gab seine Meinung; einer jedoch, der Klügste aus der ganzen Zahl, sprach also: König! höre mich an, was mir das beste Mittel scheint. So lange im Lande, wo du gebeutst, kein Brahmener ein Opfer weiht, so lange labt die lechzende Flur Pardšanja nicht mit Himmelsnasz. Die Brahmener aber grollen, und sind zur Opferhandlung nicht bereit. Drum höre, wie zum heiligen Brauch du einen Priester finden magst. Im Walde lebt, von Menschen getrennt, im Haine an der Kausikī Wibhāndaka, des Kašjapa Sohn, ein buszereicher Brahmener. Mit ihm wohnt dort sein einziges Kind, der fromme Knabe Rischjašring, der hat nie einen Menschen gesehen, als seinen Vater, nie andre Frucht gegessen noch, als wilde, und nie getrunken, als vom Wasserborn. Er ist ein ganz einfältiger Knabe und weisz nicht, was ein Mädchen ist. Zu ihm nun schicke ein Mädchen hinaus, das aus dem Walde mit
Liebesreiz
ihn zu der Stadt entführe; sobald der fromme Knabe das Land betritt, so fällt, o König, bezweifle es nicht, des Tausendauges¹⁾ Regengusz.

1) „Tausendaug“ — Sahasrāksha — jumala Indra Išanīmi.

Kujundis.

Sie sagten ihm: „Es lebt in Waldestiefen
Mit seinem Sohn ein heiliger Bramin.
Durch diesen Sohn soll Regen niedertriefen,
Will aus der Wildnis in die Stadt er ziehn.
Vielleicht, wenn Mädchens Lippen süß ihm riefen,
Macht er sich auf, dem Vater zu entfliehn.
Kein Mädchen hat er jemals noch gesehen,
Mag eine denn ihn zu verlocken gehen.

B., 67₄, tüdruku päralejõud, (R. lk. 131 j., Sprich Muni —
ich her);

B., 68₂, ahvatus, (R. lk. 132, Ich biete — koste das);

B., 69_{1,2}, ahvatus, (R. lk. 132, Da faszte — auf das
Schiff);

B., 70₄, põgenemine, kus Widmann luuleliselt laiendab
ja ehib põgenemismotiivi; (R. lk. 133).

R. So wurde des Wibländaka Sohn vom Haine in das Schiff gelockt,
und Lomapāda löste das Schiff und fuhr die Kaušikī hinab.

B. Da nahm das Mädchen seine Hand und führte
Den Jüngling durch des Hains verschwiegne Nacht
Dorthin, wo ihre Wange stärker spürte
Den Hauch des Nachtwinds; beide traten sacht
Jetzt auf die Wiese, die den Wald berührte,
Und über ihnen stund in hehrer Pracht
Der sternenreiche Himmel; in die Weite
Ergosz vor ihnen sich des Landes Breite.

B., 72_{1,2,3}, rauga linnajõudmine, (R. lk. 133, Das klang —
Hände auf).

Widmanni isikulised lisandid, millele algkujus midagi
otsekoheselt vastavat ei leidu, on järgmised:

B., 67₈, pilt üksildasest bramiini pojast:
Um diese Zeit saß vor der niedern Pforte
Der Klause des Braminen frommer Sohn
Und unterhielt das Feuer nach dem Worte
Des Vaters, welcher seit drei Tagen schon
Von dannen war gezogen nach dem Orte,
Wohin des Landes Priester jüngst geflohn.
So saß allein und nah dem Feuerherde
Laut betend Rischjašringa auf der Erde.

B., 68₁, noormehe iseloomustus; 68₃ 1—4, dramaatilise
mainimise asemel jutustatakse;

71_{1,2}, põgenemine; 72₄, Widmanni ümmardav lõppsalu:

Er schied. Und glücklich lebten diese beiden
Und sahen noch der späten Enkel Kreis,
Und lehrten sie, der Erde Lust und Leiden
Mit Freude durchzukosten. Denn der Preis

Wird denen nicht, die scheu das Leben meiden,
Das arme Herz verwandeln wie zu Eis. —
Den gut' und bösen Tag mit gleichem Grusze
Zu grüenzen, das ist Menschen-Glück und -Busze.

Nagu näeme, on Widmann algkuju põhimotiivele truuks jäänud, on kaldunud kõrvale üksikasjus, on heitnud välja mõne motiivi, teisendanud mõnda, lisanud mõne. Ta on teinud seda isikulise kunstimaitses pärast, ja kohaselt: andes värvi legendi ühetoonisusile ja romantikat ta asjalikkusile.

Oma kujundamistöös on Widmann originaali algosi kõige rohkem vähesel määral teisendanud, kõige vähem — päris täpsalt üle võtnud. Ometi ületab isikuline kunstimaitseline omapära väikeste erinevuste ja täpsate ülevõtude koguhulga, kui arvata neid mõlemaid otseste laenude hulka. Aga ikkagi peegeldab kujundis täielikult tõetruult algkuju vaimu.

„Buddhas“ on Rishyaçringa-episood algupäraste mõttekujude hulgas ilus vahepala, „Buddhas“ on ta leidnud asu „Lembitussegi“, muudetud kujul, nagu näeme hiljemini.

Ühtlasi on Rishyaçringa-lugu „Buddhas“ ainus suurem laen. Aga see ja kõik ühed-teised tõsiloolised põhi- või üksikjooned moodustavad Widmanni fantaasiavilja hulgas vaid väikese osa. —

Kui nüüd nõndaviisi on kindlaks tehtud, et „Buddha“ on üdilt lõplikult Widmannile omapärane, et tema kokku puuted India pühakutest rääkiva kirjandusega on õige väikesed ja konventsionaalsed, et need ühtivused on oma sisult kujunduselised, mitte ideelised, kokkuvõetult — J. V. Widmanni „Buddha“ on moodsa luuletaja individuaalne, ilmavaateline toode —, siis on sellega ära määratud ka „Lembitu“ originaali laad ja need loomesünnitised, mis originaali kaudu on oma osa andnud „Lembitule“. „Lembitu“ algkujuks on uue aja luuletaja algupärane ilmavaate-epos. Kõigi motiivide kaaluvam päritolu — teatud piirini buddhamotiividegi oma: troonist loobumine maailma viletsuste pärast, valgustuse saabumine üksinduses j. t. —, mis „Buddha“ kaudu esinevad „Lembitus“, kuulub Widmannile. Niipalju kui „Lembitus“ on „Buddha“ algupära, niipalju on tas ka Widmanni algupära. —

Meile teatav asjaolu, et Kreutzwald pole „Lembitut“ tõlkinud sõna-sõnalt „Buddha“ järele, vaid et ta on kaldunud algkujust kõrvale, et ta luuletöö sündmustik liigub Eesti ajaloolises minevikus ja et ta kangelane kannab muistse vägimehe nime (Widmanni teose kangelane on

Suddhodana poeg Siddharta Kapilavastust, ¹⁾ nagu oli seda ajalooline Kapilavastu prints Siddhārtha, suguvõsa järgi — Gāutama, Čākyamuni, kes loobus troonist hingeliste murdumiste tagajärjel ja nimetas üksinduses meditatsiooni järgi end Buddhaks, s. o. ärganuks, valgustatuks. Kreutzwaldi peategelane, kes vastab „Buddha“ Siddhartale, on Eesti kuningapoeg Lembitu Lindanisast, Atsu poeg, on pärit sakslaste Baltiasse ilmumise päevilt), — see laseb küsida, missuguste rahvusajalooliste motiivide suunas on Kreutzwald juhtinud oma loovat mõttekujutust.

„Lembitu“ loomise kohta käivate õige väheste tuntavate andmete järgi on „Lembitu“ eesti epos, mille peakuju on ajalooline Eesti vanem Lembitu 13. sajandist.

Kreutzwald kirjutab Koidulale 11. nov. 1870.: „In der langwierigen Reconvalescenz, wo ich das Zimmer nicht verlassen durfte, habe ich ein estnisches Epos wieder begonnen und zwar im modernen Gewande“ (*Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus* II, lk. 122).

16. veebr. 1871: „Lembitu ist der Name meines schon fast vergessenen Helden...“ (*Kirjav.* II, lk. 150).

Neist märkusist — kuigi neile Kreutzwaldi rääkimine algupärasest eesti eeposest usutavuse poolest annab jälgedesegamise maigu —, kui ka luuletise alapealkirjast: „Eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus“, mis viitab inspiratsiooni tõukejõuks minevikumälestisi, tuleb järeldada, et Kreutzwald, Widmanni tööd muutes, on pidanud silmas rahvusajaloolist ajajärku ja oma peakujuks on mõelnud ajaloolist Lembitut. See asjaolu aga lasebki kahelda, kas Kreutzwald peale Widmanni töö veel mingeid allikaid on kasutanud, allikaid näiteks Eesti vana aja vanema Lembitu kohta — kuivõrt langevad ühte Siddharta Kreutzwaldi teisendised Lembitust olemasolevate andmetega.

Ometi, kui võrrelda Kreutzwaldi algupäraseid lisandeid „Lembitus“ viimastega (mida iseenesest küll õige vähe on), tuleb ilmsiks, et Kreutzwaldi Lembitul ei ole midagi ühist ajaloolise Lembituga. Kreutzwald pole lisanud midagi nüüsgust algupärasest, mis tema Lembitut oleks ligemale viinud ajaloolisele vanemale; ta ei ole ka seal, kus ta Widmanni on teisendanud, Eesti kuningapoega — Buddha teisikkuju — ligendanud sellele. Me ei leia neist omapäraseist joonist, millega Kreutzwald Buddha kuju on varustanud, vastavusi Eesti vanemale Lembitule; sellele Lembitus Wytamas'ele

1) Ōieti — Čuddhōdana, Siddhārtha.

Läti Hendriku ajaraamatu järgi,¹⁾ kelle suur mõjuvõim ulatus 13. s. alul kaugemale Balti rannust; kes rahva hea käekäigu pandiks ajas kindlakavalist sise- ja välispolitikat: sõlmides ühtede naabritega kaubalepinguid, olles teistega sõjajalal, võideldes paavsti usukuulutajate ja nende usu vastu²⁾; kes võitluses sakslaste vastu langes 1217. a. madisepäeval (21. sept) Viljandi all Vanamõisa Rattama ja Riksu väljadel.³⁾

Kreutzwaldi suurimas algupärases lisandis — lauludes Lembitu tutvumisest ristiusuga, ta käigust Riias ja salajasest põgenemisest — võib küll oletada teatavaid kõrvujooni ajaloolise Lembitu ristiusu vastu võitlemisele, aga need oleksid nii kauged, et vastavusist juttugi ei saaks olla. Kreutzwald ei ole omapärastanud Siddhartat vanema Lembitu kohaselt. Samuti pole ta, tuues kujundisse eesti ajaloolist koloriiti, sidunud end ajalooliste tõsiasjadega, vaid on toetunud seal, kus ta algkuju raamidest on lahkunud, oma paljale fantaasiakujutusele. —

Nõndaviisi pilgu heitnud „Lembitu“ allikaküsimusele, oleme selgusele jõudnud, missuguseil allikail, missuguseil loometooteil on „Lembitu“ aines oma osa. J. V. Widmanni „Buddhale“ langeb ainsam kaaluv rõhk; väljaspool seda — Kreutzwaldi fantaasiale. „Lembitu“ on kahe mehe — Widmanni ja Kreutzwaldi vaimuvili. Kreutzwaldi algupärase osa äramääramiseks jätkub vahetegemisest Widmanni ja Kreutzwaldi algupära vahel.

Järgnevad read seesuguse ülesandega liginevad „Lembitule“ nõndaviisi. Nad liginevad „Lembitule“ ta algupära äramääramiseks kui J. V. Widmanni „Buddha“ tõlgekujundisele, püüdes vahet teha kummagi autori loomingu vahel originaali ja tõlke tekstide võrdlemise abil, katsudes selgitada erinevuste, omapärasuste sisu ja näidata nende laadi. Kreutzwaldi algupärane osa „Lembitus“ määrata, originaalist erinevusi ja temaga ühtivusi sisult ja stiililt eritada — see on nende ülesanne.

Ado Säarits.

(Järgneb.)

-
- 1) vrd. J. Luiga: Lembitus Wytamas, *Eesti Kirjandus* 1921, nr. 1.
 - 2) vrd. J. Luiga: Lembitu välispolitika, *Eesti Kirjandus* 1921, nr. 8—11.
 - 3) vrd. J. Luiga: Lembitu surm, *Eesti Kirjandus* 1921, nr. 4.
 - 4) vrd. J. Luiga: Rattama kalmed, *Eesti Kirjandus* 1921, nr. 3.

Taavet Soovere kummaline isik on — nagu romaani eessõnast näha — kirjaniku kujutluses tekkinud viimaseil aastail enne ilmasõda, seega trükkis ilmunud ligi kümme aastat pärast esialgset kontseptsiooni. Selle tüübi esinemine tundub lugejale sel kombel kahevõrra mingi lõpparve-tegemisena, otsustava kriipsu tõmbamisena ajalukku taandunud ja kõrvalepandud arenemisjärgu alla.

Kui kaugele ulatub A. Ostra „Aino“ saamislugu, selle kohta puuduvad raamatust andmed; ent siingi tundub kogu õhustikus mingit arvetegeniis-hõngu: nagu oleks teadlikult tahetud viimset pilku heita arenemisastmele, millest jävalt arvatakse üle kasvanud olevat. Kärneri „Inimene ilma eluloota“ on kirjutatud (nagu raamatust näha) 1921.—1922. a.; kas Aino Kallisto tüüp kirjaniku kujutluses tõesti alles noil aastail on fikseerunud või on seegi romaan mingi varemini poollelijäänud küsimuse lõplik likvideerimine, see jääb eemalseisjale teadmatuks. Igatahes lubavad miljöö ning teised tegelased oletada, et „Inimene ilma eluloota“ on ajalt kõige hiljemini tekkinud ning valminud, osutudes seega nagu mingiks lõppresultaadiks kogu küsimusest, mille ühte erikülge lisaks valgustab ka Lutsu „Andrese elukäik“.

Kuna Taavet Soovere haldas iseloomus ülekaal oli suurist asjust unistamisel, on A. Ostra Aino ja Kärneri Aino Kallisto isikutes viimse äärmuseni arenenud peamiselt erkhaiglane meeoleolutsemine, otsatu-täppls enesevaatus ja endasse süüvimine. Neil kahel Ainol (mäherdune ühtesattumus nimedes!) on nii palju tegemist iseendiga, et nad midagi muud ei küüni nägema ja endi mina sisi-mais sügavikkudes puurides reaalsuse pinna jalge alt sootuks kaotavad, selle tõttu hävides. A. Ostra Aino „meeled on nii teravotslisteks peenenenud“, tema „erkude elevus“ nii suur, et ta alatasa ühest meeoleolust teise langeb, „teadvuslikult igat murrangu astet ära märkides“. Kärneri Aino Kallisto on „nii nõrk“, et ta end „vastupanekuta tunneb iga pääd läbistanud mõtte mõjule alistuvat“. Mõlemad unistavad elu alustades meestest, armastusest ja õnnest; tegelikult ei saa neist kumbki toime ei meeste, armastuse ega õnnega: mõlemad jäävad kogu lükikese eluea kestutusel „iga võõra tahte painutada ja pillutada“, nagu ütleb Aino Kallisto.

Mis puutub kahe Aino siseilma väliskoosesse, siis on selleks mõlemal juhtumil valitud noore naisüliõpilase kujud. Aino tuleb maalt, süngest Saarte talust; Aino Kallisto

kauge provintsilinna agulist, kus tema isa kõrtsmikuks. Kumbki ei tule puhtast teaduseihast aetuna. Saarte Aino lapselised unistused küll suurlinna õppima sõites „sõlmisid ühte teadmiste laienenud silmaringi suurlinna imedemaaga“, ta sõitis ülikoolilinna, et „teadmisi omandada palju, palju...“, kuid varsti selgus, et „töö edeneb venivalt, tüütult“, õppimine toimneb loiult ja masinlikult. Aino Kallisto ei kuuldu üldse õppimise pärast ülikooli astunud olevat; käib seal nähtavasti „niisama“, — et see moodis on, et teised käivad, et midagi peab keskkooli lõpetanud tütarlaps ikka tegema. Kuigi esimene Aino õpib keisriaegses Vene, teine Eesti vabariigi ülikoolis, ei ole mingit märgatavat vahet nende endi ega ümbruskonna ideoloogias, ei nende ega kaasvõitlejate huvides, ei nende endi ega teiste jututegelaste eluviisides. Niihästi nende kui nende kaasvõitlejate elusisuks on peamiselt „pidud, kino, kohvikud ja seltskond“; väljasõidud, koosviibimised, flirt; ning muu seas, nagu öeldud, ka õppimine — eksamite eel. Mõlemad asuvad tavalistes naisüliõpilastele üüritavais mööbliga tubades; kummalgi on lähedane naissõber ja hulgake meesaustajaid. Lõppeks on mõlemaile omane teatav hulk „varjatud sensuaalsust“; mõlemad tunduvad väliskui seespidi loodud olevat armastuseks meeldiva keha, helliku hingelaadi ning naiselis-aistliku kiindumisiba tõttu. Kuid selle asemel, et vahenditult anduda või teadlikult elult võtta, millest on unistatud, ei suuda kumbki muud kui elust rebituna, tõugatuna ja lükatuna puruneda. Saatuslikuks osutub mõlemaile kahe mehe vahel kõikumine, ilma et jõutaks otsustavalt neist kahest kumbagi valida; ei leita kuskilt ega kuidagi oma „ideaali“ ja surrakse noortena: „elamata“, hinges mõru teadmine, et on oldud „terve eluaeg rumal!“ Surmaheitluses vaevab Aino Kallistot eriti too seermatu teadmine, et ta on „oma elu ära kinkinud; nagu väärtusetas asja ei millegi eest ära annud“. Et kõik on „vaid enesepete olnud, ainult tume viirastuslik uninägu“. Ning Saarte sünge mineviku varjus kasvanud Ainogi surmaeelne oie on kahetsus: „Kui mõttetu on surra inimese pärast, kes vastik, keda vihkan.“ Ometi sureb ta teadlikult ja tahtes: olles veendunud, et tal „puudub eluinstinkt“. Tõepoolest, ta ei ole loodud elama — nagu veetaim pole loodud kuusena õhku kasvama, nagu veeloom pole loodud lendama.

Alalised meeoleu-kriisid, igavene-enesega mitterahulolek, sagedad laugele tükkivad pisarad, loid teguvõimevus ning enda meeoleude ja tunnete kallal juurdlemine — see on kahe Aino elusisu. Lisaks unistused, unistused,

unistused — veel vormitumadki ja ebamäärasemad kui Taa-
 vet Soovere omad, milles vähemalt oli mingit eneseaval-
 dus-iha, mingit teotsemist vaimuski. Aino unistab kaju-
 tult ning ähmaselt „troopilistest ja polaarseist maadest,
 eetri sfääridest, tundmatust ja tühjast ilmaruumist, kaugete
 maailmade fantastilistest ehitustest ning õudseist rändavaist
 kooljatest“; unistab mingist ülirmaiste ja ebamaiste oma-
 dustega „rüütlist“, nähes iseennast „magava kuningatütrena,
 kes päästjat saja-aastasest unest ootab“. Aino Kallisto unis-
 tused on värvirikamad, ehedamad, kuid sama eluvõõrad.
 Ta näeb end „õitsvas aidmajas laltise rõdu ja vette ula-
 tava terrassiga... lillas hõredas rüüs, kael ning käsivar-
 red paljad... Ümbrust mähib siidine hämarusloor; pehmes
 sumeduses kaovad kaljude ja metsade äärjooned. Meri
 kohiseb salameelselt, veeretades laineid vastu kive, ja tema
 hing kohiseb ühes merega (eks Taa vet Sooveregi hing hel-
 lunud looduse-ilust, — kõrkjate kõhinast umbjärve kaldal
 ja nõmme mändide mühinast! M. S.). Siis tõuseb hõõguv-
 kollane täiskuu, lainete kohin saab tumedamaks, tasane
 tuul liigutab oksi terrassi kohal ja neilt pudeneb aegla-
 selt valgeid õisi. Ning ühes täiskuuga tuleb tema, see
 ammu-oodatu, ja kannab ta kätel maija, sāngi siidpad-
 jule...“ Naiivselt näeb Aino Kallisto enda tulevikku mingi
 kauni maastikuna heledas päikesevalguses: „See on täis
 armastust, kirge ja joovastust, see põletab päivi ja öid nagu
 põletatakse tõrvikuid jaaniõhtul. Tuhat suursugusemat
 meest kummarduvad ta ette, ja igaüks neist ulatab talle
 oma pühitsetud himu hõbekarika. Kauged tundmatud maad
 seisavad talle lahti (Saarte Aino troopilised ja polaarsed
 maad, „eetri sfäärid“... kaugete maailmade fantastika! M. S.),
 ja igalt korjab ta kalleid varandusi oma igatsuste täitma-
 tusse laekasse.“

Iga tütarlaps unistab armastusest enam-vähem lüürilistes
 ja enda salajamas sisimas enam-vähem pahelistes värvi-
 des; suur osa leiab hiljemini, et tegelikult on armastus kõi-
 gist lapse-unistustest sisukam ning õilsam, kuigi ühtlasi
 julmem. Ja needki, kellele tõsielu pettumusi toob noorus-
 unelmate asemele, peavad mõõnma, et hoolimata pettumus-
 test ühel alal on elu ometi elamisvääriiline ja ilus, sest
 elusisu ei piirdu ühe ega kahe kitsa alaga. Miks suubub
 siis siinkäsitletud kahe Aino elu nii noores eas tühjusse,
 miks näändivad need õilmed enneaegu? Sest et neis en-
 dis puudub sisu, millega elu täita; puudub jõud, millega
 elust kinni haarata ja seda oma tahtmist mööda kujundada.
 Neil jätkub jaksu ainult nukrustumiseks, härdaks halemeel-

suseks. Saarte Aino kõnnib läbi suurlinna, „tarbetu sõnada mure südames“, heldides või nukrustudes „iga tühi-sema juhuse puhul“, — iseenda „heitlikkude meeoleude mängukann“. Aino Kallisto eksib kobamisi enda siseilma labürindis, hinges „sisutu nukrus, iseärane vaikselt hõõguv kurbmeelsus, mis teda rammestas, tema hinge nõdraks ja hellaks tegi“.

Mõne lühikese aasta kestel jõuavad mõlemad neitsid tütarlapse-east väsinud ja tülpunud rauga-ikka; Saarte ebausklikust ning hämarast õhkkonnast tulnud Aino alistub loobudes ning heidab elukoorma õlgadelt, nagu öeldud, kurvas veendumuses, et tal puudub eluinstinkt, elu alalhoide instinkt: et ta juba sündides on määratud „surema rumala mõttetu juhuse läbi“. Aino Kallisto, kelle eluüha veidi visam, ei suuda alistuda, vaid sureb needes enda olemasolu, seda „virelemist aja ning ruumi halastamatute seaduste all“. Mõõdunud elu on talle vastik „nagu limane vesi porilombis“; enda olemasolu „teadvus rõhub teda ränga koormana“, sest et ta peab olemasolu lõpetama — olles elamata. Veendumusele jõudes, et ta pole osanud ega suutnud elada, hakkab ta eel surma vihkama „üldse elu, millest inimene muud ei saa kui pettumuste kibedat mürki“.

Mispärast see kahe noore inimelu nii traagiline ots? Seda traagilisem, et neetud ja vihatud Elu ise külmalt üle sammub murdunuist, ükskõikselt põrmu langeda laseb väärtusetud, tühjalt varisenud õilmed. Millest oleneb, milles juurdub säärase eluots?.. „Ta oli orjade laps,“ ütleb kirjanik Saarte enneaegu väsinud Aino puhul: „kes suudaks endast maha raputada musta mineviku koormat? Kes suudaks enda hingest pesta esivanemate higi ja veresse imbunud väsimust väärata?“ Nii siis tõutragöödia, pärusmürk?... Umbes sama paratamatust näib osutada tahtavat ka Aino Kallisto puhul: „See, mis ma nüüd oma eluks nimetan,“ laseb kirjanik teda surisängis mõtiskleda, „on ainult minu vanemate eluenergia vilets edasikestmine, näiliste individuaalsete tunnustega. Minult ei ole selles õieti osa. Minu tahtmine ei juhi seda ega saagi juhtida. Selles on kõik teiste võimude poolt ette määratud.“ Siingi jälle pärimuseneedus, mandunud tõu probleem? Säärasel puhul poleks muidugi Taavet Sooveregi kurbnaljakas kuju muud kui tõumahlade paadumise saadus! Ja virildunud tõu värvitu eneseväljenduskatse oleks lõppeks Andres Sävaleppki?

Kuid juba alul otsustasime endid mitte veenda lasta, et vallandamatult minevikusilmusesse oleks lämbumas

kogu rahvas, et väsinud oleks viimseni tõuveri, et — oleksime hääbumas tervikuna. Pigemini usume, et ebasoodsad arenemistingimused on haigestanud üksnes osakese tõuverest, ning et eelvaadeldud tüüpe tuleb võtta nähtudena, mis küll osutavad haigunud vereliblede olemasolu, kuid ometi lubavad eeldada tõu-terviku alles olemuselt veatu olevat. Usume koguni, et käsitletud tüübid on viimsed sellised ja tõu rüpest muutunud olukorras ajaldasa võrsumas uus ning teissugune põlv. Usume lisaks, et, mis eriti puutub kahesse käsitletud naiskujusse, neis väljendub peamiselt võõras ümbruskonnas mugandumatu ja kohanematu maa-ning väikelinna-lapse vaimlise lagunemise protsess. On ju meie rahvuslikus organismis alles lõpule jõudmata too mullistus, mille tekitab igal pool põlise maa rahva kokkupõrge tärkava linna-kultuuriga, ja mis igal pool on paratamatuid ohvreid nõudnud leebumatute käristatud hinge-laadi näol.

* * *

„Kui ma ainult jõuaksin, ma algaksin oma elu hoopis teisiti,“ mõtiskleb Aino Kallisto. Elu uuesti alustada, teist korda ja paremini alata — sellest unistavad kõik saamatud elus ja kirjanduses. Ei tärka ju Taavet Sooveregi teostamatud suured kavatsused muust kui tajumatust soovist: elu uuesti alustada, kõike teisiti alata. Uuesti alustaks oma viltu- ja vääräläinud elu meeeldi agulipoodniku Jakob Süvalepa poeg Andreski.

Andres Süvalepp on „väike filosoof“; tema ei vihka ega nea enda olemasolu, ei süüdistata kedagi enda nurjaläinud elu pärast, ei kurda isegi. Tema ammugi ei katkesta ega heida kõrvale enda sisust tühjaks joosnud, hall-äripäevast elunatukest: „Ei, mispärast just seda. Ma ainult vaatlen, kuidas jääb veelgi hõredamaks mu ümber ja kuidas elu sulab ühte hilissügise halli ja troostitu õhtuga.“

Tema ainult vaatleb... Kogu elu on ta elanud vaatlejana, kõrvalseisjana; on lasknud elu endast mööda libiseda. Ta seisab nii väga väljaspool elu, et tema endagi isik tundub meist mööda libisevat nagu ebateadlik iseenevari. Saamatu isa saamatu poeg Andres Süvalepp tuleb ilmale ning alustab elu aguli võrtsipoe-taguses poolpimedas toas. Peale ema surma läheb tal väga halvasti, pärast isa surma veel halvemini. Ent sel poisil „veab“; tal „veab“ ebatavaliselt hästi: teine tema asemel oleks kaugele jõudnud, temast aga ei saa midagi, kuigi kõik tehakse, et talt midagi saaks. Ta isegi tahaks, et teised asjata ei püüaks, et temast tõesti

midagi saaks; kuid nähtavasti pole ta seks loodud, et temast saaks „mees“ — kelle ähvardab temast teha hobuseparisnik Parp ja kelle temast tahaksid teha tema sõbrad. Millegi pärast ei usu Andres ise, et sõprade teotsemine tõepoolest temast suudaks „mehe“ teha; otse vastupidi: ta on nende püüetele oma uskumatuse ja kahtlustega üksnes takistuseks. „On ju ükskõik,“ arwab poisike-Andres endamisi: „Nii kui nii ei saa sinust midagi. Kaovad kõik armsad inimesed, murduvad kõik su toed ning pudenevad väärtused, mis iganes korjad.“ Ja imelikul kombel jääb Andresele õigus. Harva sugeneb kellelegi nii palju sõpru ja tekib nii mitmeid tugesid; hulga vähemate sõprade ning palju nõrgemate tugede varal elavad teised, jõuavad edasi ning tõusevad kõrgemale, — Andres Süvalepp aga on säärane õnnetu, kelle ümbert kipuvad sõbrad aina kaduma, kelle alt millegi pärast toed järjest rühivad murduma. Ja väärtused, mis ta korjab... kõige parema — „oma põllu ja majahüti“ — annab ta naise eest, keda ta taotanud pool eluaega; selle saades aga leiab ta igatsetud õnne asemel pettekuju, õõnsa ei mitte millegi. Andres Süvalepa nõuded elu vastu on „ikka olnud väiksed“; kuid imelikul kombel ei taha elu täita just neidki väikesi nõudeid, kuna ta nii paljudele teistele ometi annab nii rohkesti, sagedasti koguni ilma et oleks nõutud.

Jah, on aegu, mil Andreski „süttib põlema“. Temagi satub vahel „hoogu, kui meeldib töö“: olgu klaverit mängima õppides või arstirohutaimi kasvatama hakates. Kuid hoog ei kesta kaua, tuli kustub varsti. „Asjata hoovõtt! Pole mina üks neistsinatseist.“ Jällegi jääb ta kõrvale, jälle seisab tühjade kätega teeveerel või peatub mudasel kaldal keset raba „otsekui keset enda elu“; ja „kuski on need teised“, — aga neid näib temast eraldavat mingi klaassein, mingi uduvinetis või ähmane vari, kust pole läbipääsu. Ikka ningalati jääb ta üksi: „üksik inimene, kes maha jäetud kõigist või ise põgenenud kõigi eest...“ Põgenenud iseendasse nagu tigu oma karpis ja vaatleb sealt kõige lähemaidki naabreid nagu tuhandete penikoormate taga asuvat maailma.

Ta ei oota ega igatse midagi oma üksinduses. Juba noorena õpib ta loobuma: „Minu tuleviku-väljavaated... Mul pole kodu, pole aeda, mesipuid ega oja — arvatavasti pean käima kord alustatud teed.“ Ning ta käibki; nagu käib üleskeeratud kell: oma tahtmise ja soovita. Üks ainus kord elus tahab ja soovib ta midagi tõesti iseendale ning iseenda pärast; see soov, nagu öeldud, ei täida teostu-

des lootusi. Elamata ja olemata kulub Andrese elukäik; üleskeeratud kellana käib ta maha oma aja, ja miski ei suuda teda enam kurvastada. Kui saaks uuesti alata, kes teab... siis ehk teeks ta teisiti; ent keegi ei saa alustada elu uuesti. Seepärast oleks ülearune pahanduda, kurjustuda või kurvastudagi: „on vaid pisut kahju oma põllust, oma pooleli jäänud tööst“.

Andresel pole kunagi olnud suuri ega toredaid unistusi (temal oligi üldse üks ainus, too pettumusi toonud unistus!); sama vähe on tema — „väike filosoof“ — iial endale lubanud haletsemis-sulgpõtjade või lopsaka sõnaderohekuse toredust. Kui otsata palju sõnu teevad eelvaadeldud kaks Ainot ja nende kaasvõitlejad; kuis naudib sõnade-kõlminat Aino Kallisto igerik sõber Enn Rehala! Sõnad ja seletused, seletused ning sõnad, endapaljastused sõnade varal, endapeitmisel sõnade taha, joobumine sõnust, joobumuseeni küündiv eneseveristamine sõnade abil! Sõnu teeb Aino Kallisto surmavoodil, sõnu lükib ritta Enn Rehala tema haul; Andres Süvalepp ei raiska sõnu enda armastuse kalmulgi. Ta teab, et on omas kodus ainult majuline — kolmas ja kõrvaline olevus kahe ühtekuuluva naise vahel — „keegi võõras isik... rahulik elanik-pansionäär intelligent perekonnas“; kas maksab seepärast suuri sõnu teha? Sõnade-tegemine ei lähe temale, ei sobi „väikesele filosoofile“; ta ei oskagi end väljendada suurtes, võõramaisi lopsakaid lilli meeldetuletavais sõnades. Ta üksnes vaatleb — ja on väsinud. Väsinud nagu sügisel puudelt langevad lehed. „Elust väsinud“, nagu oli Taavet Soovere, alustades viimset talve siin maailmas. Väsinud, nagu Saarte peretütar Aino, olles elanud nii üpris vähe, kuid ometi ihates surma. Andres Süvalepp ei otsi tahtlikult surma, kuid sellepärast pole ta vähem väsinud. Ta üksnes pole nii hell; on vähem tundeline, kuid sama viril, sama mannetu, sama kõlbmatu elama nagu Saarte Aino, nagu kõrtsmik Kallisto tütar, nagu lapsik ja kurb-naeruvääriline Taavet Soovere, kes elu alul käsi taeva poole sirutades andis töötuse oma elu elada „teisiti kui kõik need teised“.

Endi elu elanud teisiti kui „need teised“ — seda ongi nad kõik neli: need neli elu-vaeslast, neli õnnetut „inimest ilma armastuseta, ilma tulevikuta, ilma eluloota!“ Neli kirjanduslikku kodukäijat; neli hauatagust, kelle aeg möödunud, kel oli kurb saatus juba ilma tulles tunduda eilse päeva aegunud varjudena.

(Lõpp.)

M. Sillaots.

Eesti vormi- ja tuletusõpetuste ülevaade (1637—1927).

4

1875. a. ilmus Peterburis akadeemik F. J. Wiedemann'i kapitaalne töö „Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte“, millest pühendatakse tuletus- (lk. 158—321) ja vormiõpetusele (lk. 321—576) 418 lehekülge.

Tuletusõpetuses (Wortbildung) loetellakse järjekorras noomeneid, verbe ja adverbe kujundavaid suffikseid ja nende abil tuletatud sõnu.

I Noomeneid kujundavaid suffikseid¹⁾: 1) -k: „minek, jääk²⁾, käärak, kuiwak“; 2) -hk: „joowikk jōhwikas“; 3) -ik „kehik, oinik oinas, hařwik harw, madalik“; 4) -l: „wirmel (Flimmer)“, „harkel hařk (Rechen)“; 5) -m: „sōöm, kandam kandamus, lade ladem“; 6) -n: „kāgin, kolin, müdin“; 7) -nd: „lorānd, izand“; 8) -ng: „ōdang, waśsing, trel'ing trel' (Gitter)“; 9) -p (harva): „käänap = käänak“; 10) -r: „hulkur, nahkur, nuuskur“; 11) -rd (rt): „kāpard, lõmert lõmmart“; 12) -s: „armas, nāgus, seadis seadus, silmus, küpsis, päiwitis, ... hirmutes, kuhel kuhelas, putk putkes“; 13) -sk: „laraski, neelašk“; 14) -st: „haawist(u), kal'mist(u)“; 15) -t (d): „joot, joot' (Tränken, Gastmahl), müüd' (Verkauf), wōit“; 16) -ts: „pelets, näpits, päits, rehats“; 17) -w: „pudew pude, wāgew“; 18) -e: „raibe... raipe, lahke, tōuze“; 19) -u (o): „mužu, till'o (kleines Kind, Puppe), kuku (Feuer), kiizu“; 20) -ja: „aawitaja, rōugutaja, tikutaja“; 21) -la: „toonela, tōl'pla (das Land der Dummen...), maanala“; 22) -mu: „tsukelmu (Badeplatz), koelmu (Laich)“; 23) -na: „kuningana, tiigrina“; 24) -ne: „hobune hobu, sōzarene, nahkne, mehine“; 25) -si (harva): „kōwasi, neitsi“; 26) -ti (di): „wikasti wikati wikas (Sense), tolguti“; 27) -tu: „armutu, kāřsitu“; 28) -dik: koredik, wabadik, wōzadik wōzandik“; 29) -jas (-ijas, -ias): „kubjas, mustjas, nāzijas“; 30) -kas (-gas): „leizikas, ruzikas, pruunikas, sōnakas“; 31) -las (-lis): „kuhelas, sōōlas (gern essend)“;

1) Vrd. lk. 165—221.

2) Trükitehnistest põhjustel on Wiedemanni grammatika keelenäidete kirjaviisi lihtsandatud: diftongite kaar (näit oinas) ja punkt n peal (näit. kangas) on ära jäetud ja pikad vokaalid on märgitud kahekordse tähega (Wiedemannil kriipsuga, näit. sar = saar).

32) -lik: „arglik, kuninglik, unustlik“; 33) -mik: „kõitsmik, tõstmik (Heber)“; 34) -mus (-mis): „nägemus, olemus (Sein), tüdimus“; 35) -ndik: „neljandik, lagendik“; 36) -ndus: „kirjandus, paigandus (Aufenthaltort)“; 37) -nik: „põlenik, talunik, wezinik“; 39) -pik: „kanarpik, sarapik (Haselgebüsch)“; 40) -rik: „põderik (kränklich), sigurik... (Schweinchen)“; 41) -stik: „liiwastik, põsastik, narmastik...“; 44) -tus (-dus): „kiuzatus, suutus, muudatus“; ... 48) -kene: „paelakene, noorukene“; 50) -lane (-laine): „kesklane, kuzilane, randlane“; 51) -ldane (-dlane, -dline, -ldlane): „lüheldane, wanadlane“; 52) -line: „aukline, kirikuline“; 53) -mine (-mene): „seestmine, järgmine“ ...

II Verbe kujundavaid suffikseid¹⁾: ... 2) -u (-ü, -i): „tuulduma, imbuma, sigima, lämbima lämbuma, weffima“; 3) -hta (-htä): „jämähämä = ehmatama, läpähtämä = läpasta-
tama“; 4) -htu (-htü): „kangehtuma, hirnahrtama“; 7) -le: „mühelema, imetlema, karglema, purelema“; 10) -ne: „alanema, paranema, toodanema“; 11) -r: „wähk-
rema, puperdama“; 15) -se: „kägisema, wudisema, wäri-
sema“; 17) -sta: „koristama, larastama, katkestama, kur-
justama, vihastama, tükastama“; 19) -ta: „silitama, kõõru-
tama, söötma, harjutama, kuulatama, laenetama, miizutama“; 20) -tse-: „mäletsema, sabitsema“; ...

III. Adverbe kujundavaid suffikseid²⁾: 1) instrukt. kääne: „jala, kõrvu, pal'ja jalu“; 3) essiivi -na (ne, ni n): „hulgana, koguna... koguni“; 6) -kil (-kile), -kala: „kükakile, püstikile, ripukile, ritsakala“; 7) -kute: „kohakute, otsakute“; 9) -ldaza: „harwaldaza“; 10) -lda, ldi: „araldi, paigolda...“; 11) -li, la, le: „käpuli, wallali, sil'mili“; 13) -mine (-mini): „kauemine kauemini, sagedamine“; 19) -ste, -sti (-st)...: „iluste, ialiste, hästi...“; 23) -ti: „otseti, lõunati, pikiti“; 27) -wel: „irewel, kohk-
wel kohuwel“.

Tuletussõnade kohta ei esitata mitte ainult terve rida eriliike, nagu eespool ettetoodu osutab, vaid ka iga liigi kohta hulk erituletisi nii tallinna kui ka tartu murdest. Sellega leiavad siin tuletussõnad esmakordselt põhjalikku käsitlust eesti murrete alusel.

Liitsõnu mainitakse paaril leheküljel (lk. 314—321). ja tuuakse neist mõningaid näiteid: „kuld-sõrmus, kõhu-
tõbi, enne-aegne, hall'i-triibuline“ jne.

1) Vrd. lk. 231—274.

2) Vrd. lk. 289—314.

Vormiõpetus (Formenlehre) jaguneb viide peatükki: 1) substantiivide ja adjektiivide käänmine, 2) arvsõnad, 3) asesõnad, 4) pöörsõna ja 5) fleksioonita sõnaliigid.

Eesti puhtkäändeiks peetakse ainult järgmisi: nominatiiv, infinitiiv (partitiiv), genitiiv, inessiiv, illatiiv, elatiiv, adessiiv, allatiiv, ablatiiv ja faktiiv (translatiiv), kuna teised käänded — komitatiiv, abessiiv, instruktiiv, essiiv ja prolatiiv — arvatakse adverbide hulka¹⁾. Käändeist väljendab: 1) nominatiiv määratud subjekti ja objekti; 2) genitiiv „possessoris, auctoris, originis objecti“ ja ka ainsuses määratud objekti; 3) infinitiiv määramata objekti; 4) illatiiv, inessiiv ja elatiiv sisekoha-suhteid; 5) adessiiv, allatiiv ja ablatiiv väliskoha-suhteid; 6) faktiiv tähistab, milleks mingi ese saab või tehakse. Vokatiivi eestis pole²⁾.

Noomeneid jaotatakse seitsmesse deklinatsiooni nelja põhikäände (nominatiivi, genitiivi ja sg. ning pl. infinitiivi) alusel.³⁾

I deklinatsiooni kuuluvad: ühepika-silbivärtelised lõppkaashäälikuga sõnad ja kahelühi-silbivärtelised lõpptäishäälikuga sõnad, mille sg. genitiivis ja infinitiivis on sama lõpptäishäälik („konn konna konna konne, siga sea siga sigu“).

II deklinatsiooni kuuluvad, nagu esimessegi, ühe- ja kahesilbised sõnad, aga mille sg. genitiivi lõpul on -e, sg. infinitiivi lõpul t („keel' keele keelt keeli; meri mere merd meri“).

III deklinatsiooni — kahe- ja ühesilbised sõnad, mille lõpphäälik s (z) kaob genitiivi e ja infinitiivi t (tt) eest, esineb aga infin. pl. i ees („käzi kae kätt käzi; kõrs kõrre kõrt kõrsi“).

IV deklinatsiooni — ühesilbised vokaaliga lõppevad tüved, mille sg. nom. ja gen. sarnased, sg. infin. lõpul -d ja pl. infin. -id ehk -zid („maa maa maad maid; soo soo sood soozid (soid)).

V deklinatsiooni — kahepika-silbivärtelised ja enamsilbised tüved, mille sg. infin. lõpeb -t-ga ja pl. inf. -id-ga („ehet ehte ehet ehtid; säde sädeme sädet sädemid; jumal jumala jumalat jumalaid“).

1) Vt. lk. 322.

2) Vt. lk. 324—338.

3) Vt. lk. 350—353.

VI deklinatsioon — -as, -es, -is, -us lõpulised sõnad, mille genitiivis e, sg. infinitiivis t ja pl. infinitiivi rõhulises silbis -id ning nõrgarõhulises i („sõrmus sõrmuse sõrmust sõrmusid; kogudus koguduze kogudust koguduzi“).

VII deklinatsioon — -as, -es, -is lõpulised kahe-silbised sõnad, mille sg. genitiivis -s kaob ja infinitiivid on -t ja -id lõpulised („toores toore toorest toorid; kadakas kadaka kadakat kadakaid“).

Kõigi deklinatsioonide kohta esitellakse rühmadesse grupeeritult rohkesti näiteid (lk. 353—408). Lisaks antakse „VIII Declinatio nⁱ“ nime all tähestikulises järjekorras ebareeglipäraseid sõnu, nagu: „aig, laps, wastne“¹⁾ jne.

F. Wiedemanni käändkonnad on esimesi otstarbekohaseid ja kindlapiirilisi deklinatsioone, millest mitmed on esinemas uuema-aegsete keeleõpetuste käändkondadena. Ülearustena tunduvad: kolmas deklinatsioon, mida oleks võidud käsitleda teise deklinatsiooni all, ja seitsmes deklinatsioon, mille noomenid käänduvad üldiselt viienda deklinatsiooni analoogial.

Arvsõnust peale põhi- ja järgarvude esitatakse: 3) mõõtarve („ühene... nelja-kümne-wiiene“), 5) määrarve („kolmekezi, üksi, kaks (zu zweien)“), 4) murdarve: („pool, kolmandik, kuuž-teist-kümnendik“), 6) umbarve („pal’ju, üte wõrra“)²⁾.

A sesõnad eraldatakse samadesse liikidesse, mis esinesid E. Ahrensi grammatikas. Uudusena tuuakse ette retsiprooke („... teine teizega..., ... üks teize..., ... kumb kummagile“)³⁾.

Pöörd sõnade käsitelul iseloomustatakse üksikuid verbivorme ja selgitatakse nende kujundamist. I Verbaalnoomenid:⁴⁾ 1) -da-tegevusnimi: „armastada, karata, pühkida, anda, jääda, lugeda“; 2) ma-tegevusnimi (verbi põhivorm): „taganema, jooksmata, olema (illat.); kasvamata, magamata (elat.); tulemata, saamata (carit.)“; 3) mine-teonimi (tuletatakse ma-tegevusnimest): „nägemine, kuulamine“; 4) -ja-tegijanimi (tuletatakse ma-tegevusn.): „nägija, tee-käija“; 5) II tegevusnimi (tuletatakse da-tegevusnime järgi): „wizates, tulles“; 6) olev. kesksõna (tuletatakse ma-tegevusnime järgi): „pidaw, peetaw“; 7) minev. kesksõna (tuletatakse da-tegevus-

1) Vt. lk. 408—409.

2) Vt. lk. 420—424.

3) Vt. lk. 435—436.

4) Vt. lk. 438—466.

nime järgi): „armastanud, karanud“; 8) minev. kesksõna pass. (nõrgas astmes): „armastatud, wizatud, saadud“. Aktiivi moodused ja ajad: 1) imperatiiv: „wiska, wizaku...; pühi, pühkigu“; 2) preesens ind.: „wiskame, annad“; 3) „präteritum“ (imperfekt, seisab tugevas astmes): „kargazin, pakkuzin“; 4) konditsionaal (tuletatakse preesensist): „pühkaksin, uzuksin“; 5) potentsiaal (harva tartu murdes): „...olnes..., ...kandnes...“; 6) relatiiv: ...tulewat, tulla, tulema ...tulnuwa“.

Passiivi moodused ja ajad²⁾ (tuletatakse passiivi põhivormist, mineviku kesksõnast): 1) imperatiiv: „walatagu, joodagu“; 2) ind. preesens: „wizatakse, antakse“; 3) ind. preteeritum: „pühiti, käidi“.

Näiteid eitavast kõnest: „ei palu (pr.), ei palunud (pret.), ei paluks (kond.), ära palu“ (imper.); passiiv: „ei paluta (pr.), ei palutud (pret.), ärgu palutagu (imper.)“³⁾

Abipöördsõna „olema“ abil moodustatakse: aktiivi: perf. „olen palunud“, pluskv. „olin palunud“; kond. pret. „oleksin palunud“; relat. preteer. „olewat palunud“⁴⁾

Verbid liigitatakse kuude konjugatsiooni + ebareeglipäraste pöördkond⁵⁾.

I konjugatsiooni kuuluvad kahe- ja enamsilbised paindumata⁶⁾ ja painduvad tüved („elama, imema, wäzima; nilpsama, tolmama, suplema, armastama, süütama“).

II konjugatsiooni — kolmesilbised pika-silbivälgelised -ama ja -ema lõpulised painduvad verbid („lip-pama, lendama, julgema, kauplema, laisklema“).

III konjugatsiooni — -uma ja -ima lõpulised, enamasti pika-silbivälgelised verbid („liguma, noppima, pakkuma, lämbuma“).

IV konjugatsiooni — „olema“, „minema“ ja 6—7 reeglipärast -ema lõpulist verbi, mille imperf. -in lõpuline („tulema tulin... tulla...; purema purin... purra; pezema pezin... pesta“).

1) Vt. lk. 466—474.

2) Vt. lk. 474—476.

3) Vt. lk. 476—479.

4) Vt. lk. 484—485.

5) Vt. lk. 490—539.

6) Wiedemanni järgi paindumata (vt. lk. 490): ... „deren Stamm keinerlei Veränderung erleidet“. Tegelikult on selles pöördkonnas ka painduvad tüved: „nilpsama, nilpsata“ jne.

V konjugatsiooni — ühesilbised pika vokaalollusega lõppevad tüved („saama, lööma, käima“).

VI konjugatsiooni — ühesilbiliseks lühinenud verbid („keelma, maitsma, tapma, katma“).

VII (irregulaarsete verbide) konjugatsiooni — verbid: „kääskima, sadama, tundma“ jne.

Dr. Wiedemanni pöördkonnad on üldiselt väga lähedased ja sarnased E. Ahrensi pöörmisklassidega.

Partikleist käsitletakse õige täielikult post- ja prepositsioone tähestikulises järjekorras, näiteks: „ajal, aegu; all, (tündri) aru, azemel, enne, eel, ees, ilma, (olud koerte) jälgil; järel, kallal, kannul, kaudu, kaupa, kaaza, kätte, kezet, kiuste“ jne.¹⁾

F. J. Wiedemanni grammatika rajab põhjalikuma aluse eesti vormi- ja tuletusõpetusele niihästi suurearvulise näidetekoguga kui ka selgepiirilise ja ühtlase deklinatsiooni ning konjugatsiooni liigiteluga.

Soome grammatikaile põhjenevais saksakeelseis eesti vormi- ja tuletusõpetuslikes kirjutis- ja keeleõpetusis on tähistamist leidnud kõik eesti käändvormid, olgugi et nad eriautoreil esinevad erinimetustega ja mõned neist arvatakse adverbide hulka. Sõnade liigitelul käänd- ja pöördkonnisse arvestatakse sõna välismuutuste kõrval ta sise- muutusi (astmevaheldust). Tuletussõnu käsitletakse põhjalikult ja süstemaatilisel.

Ladina- ja saksakeelsed eesti grammatikad (ühes vastavate kirjutistega) on baasi loonud eesti keele vormi- ja tuletusõppelisele käsitelule. Neis grammatikais on esialgu esitatud tolaegset saksapärasest eesti kirikukeelt, kuid aegajalt mindud üle eesti elava rahvakeele, eriti tallinna murde, esitelule. Vaadeldud võõrakeelseist keeleõpetusist on ammutatud materjale ja eeskujude eestikeelseiks vormi- ja tuletusõpetusiks.

(Järgneb.)

Karl Mihkla.

Vanem kirjastus Eestis.

Septembrikuu lõpul mälestas Tartu graafiline kunstiasutis H. Laakmann oma 90-aastase kestuse juubelit. Sel puhul ilmus samalt kirjastuselt 34-leheküljeline, väga heal kriitpaberil trükitud suurekaustaline album — „Graafilise kunstiasutise H. Laakmann Tartus asutamine ja arenemine 1837—1927“, kus antakse lühike,

1) Vt. lk. 546—573.

kuid küllalt oluline ja faktiline ülevaade H. Laakmanni isikust, ta kirjastusest-trükikojast ning selle tähtsusest meie kultuuriloo arengus.

Meie vanema kirjanduse raamatute tiitlilehilt leiame sageli: „Trükitud Tartus H. Laakmanni kulu ja kirjaga“, kuid meie, lugejad, ei tea lähemalt selle asutaja isikut, tema tahtepingutust, omale trükikoda saada, sel alal töötada. Sellest kõigest antakse andmeid ülalnimetatud raamatus. Et see raamat aga õige piiratud arvul avalikkuse ette tuli, siis lubatagu allpool mõningate tutvustavate väljavõtete esitamiseks ruumi.

Heinrich Laakmann (sünd. 25. sept. 1802, surnud 2. juulil 1891), kes põlvneb ühest esialgu Schwelmis, Marki krahvkonnas, Westfaalias, asuvast suguvõsast, oli riidekaupmehe poeg, kelle huvid trükiasjanduse vastu tulid juba lapsepõlves esile. Ta oli kirglik reisija. Igal pool, kus ta viibis, püüdis ta tutvuda trükikunstiga. Saades täiskasvanuks unistas omast trükikojast. Ja unistus ei jäänud unistuseks: H. Laakmanni trükikoja sünnihommikuks võime lugeda 15. sept. 1837, mil tal sugulastelt saadud rahalise abiga avanes võimalus omal käel töötama hakata. Esialgu Tallinnas, siis Tartus, ja mitte oma nime all.

Agaga „... Tartu väljavaated ei vastanud sugugi tehtud kirjeldusele.“ Osalt põhjenes see oludel, milles oli trükiteöstus siis üldse Läänemere provintssides. Eestlaste ja lätlaste jaoks tuli arvesse ainult kalendrite, mõne kooliraamatu ja vaimulikkude raamatute trükkimine. Saksakeelsete raamatute ning muude tööde trükkimine oli väikese tarvitajatearvu pärast vähe lootust andev. Hulk saksakeelseid raamatuid toodi sisse Saksamaalt ja suurem hulk kodumaa kirjanikke laskis oma töid trükkida seal, sest et kodumaa trükikojad¹⁾ võisid ülaltoodud põhjusel ainult harva kirjastada, kuna välismaa trükikojad, hoolimata raskustest, töötasid kiiremalt, odavamalt ja tehniliselt paremini. Osalt olenes see Venemaa märksa kõrgematest paberihindadest, osalt töötin-gimustest; juhataja kui ka suurem osa töölisi olid välismaalased. Kes muutsid sagedasti kohta, kuna kodumaal järeltulijad puudusid. Trükikoja asutamine nõudis võrdlemisi suuremat kapitali kui Saksamaal, sest peale antiikva- ja fraktuurkirja tuli muretseda ka vene kiri. Peale kõige selle tuli arvestada ka trükikodade tehnilist seisundit, mis võrreldes välismaaga oli jäänud kaugel maha. Trükiteöstuse 19. sajandi esimeste aastakümnete uuenduste ja tehniliste täienduste Läänemere-maadest toomine on suurelt osalt Heinrich Laakmanni teene. Esimesena omandas ta Tartus 1846. a. kiirpressi ja varssi peale seda ühendas oma ettevõttega köit-miskoja.“

Juba 1839. aastal tahtis H. Laakmann oma kirjastusel ilmunud ja oma trükikojas trükitud raamatute müümiseks raamatu-kaupluse avada, aga toleleagised võimumed ja asutised ei või-

¹⁾ Läänemere-mail oli kokku 9 trükikoda, jättes arvestamata vahest mõne päris väikese käsipressi: Riias W. F. Häckeri ja Mülleri trükikoda, asut. 1789, mis kasvas välja Albrecht Hakelmanni aastal 1658 asutatud trükikojast; Tallinnas Lindforsi pärijate ja J. H. Gresseli, Tartus Joh. Chr. Schünmanni ja siin käsitel-dud asutis, Pärnus Gotthardi ja Marquardi, Liibavis Karl Foege, Mürtavis „Steffenhageni ja Poja“ trükikoda.

maldanud, ei lubanud seda varemini kui aastal 1867, keelates seda mitme küllalt naeruväärse ja mitteolulise põhjendusega.

Aastal 1841 omandas H. Laakmann ostuteel Riia tän. asuvad majad, ja trükkikoda võis nüüd seal täiel määral ning jõul arenema hakata. Ja et ta sellesse ajajärku oligi juba jõudnud, näitavad asjaolud, et H. Laakmann oli tol ajal ainuke tuntud trükkikoda ja kirjastaja, kes ei kõhelnud eestikeelsetegi raamatute ilmasaatmises.

„Perioodiliselt ilmuvatest töödest, mis trükiti (H. Laakmanni juures), olgu mainitud nädalaleht „Das Inland“ 1843—1863 (mida ta 1844. a. alates ka kirjastas), Keiserliku Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Seltsi poolt väljaantav „Baltische Wochenschrift“, saksa kalender, 1895.—1897. a. „Kalender für Nordlivland“, 1898—1914 „Nordlivländischer Kalender“, 1919—1923 „Südeestländischer Kalender“, 1924. aastast peale „Estl. Deutscher Kalender“. Suurematest trükitöödest on mainida dr. Friedrich Georg von Bunge väljaantud „Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch“ 6 esimest köidet a. 1853—1873.

Peagi omandas ärile suurema tähenduse eestikeelsete trükitoodete kirjastamine ja trükkimine. Esimesil aastail on trükitud muu seas ka lätikeelseid töid. Esimesed Tartu trükkikojas trükitud eestikeelsed tooted on tartumurdeline katekismus ja laulu-raamat: „Lutterusse Katekismus. Tarto- ja Võro-ma-rahva tulus. Tartun. Lindforsi per. 1838“ ja „Vaimolikko laulo. Tarto ma-rahva tullus. Tarto linan. Lindforsi per. 1838“. Neile järgnes lähemal aastail Uus Testament. Piiblliline ja vaimulik kirjandus moodustavad ka edaspidi suure osa eestikeelseist töist, neile lisanduvad kooliraamatud ja 1846. a. peale korrapäraselt „Maa-rahva kasulik Kalender“. Ikka kasvaval määral tuleb siia juurde vestleva sisuga ilmlikku, sageli õpetliku tendentsiga kirjandust, mis tuli vastu eesti rahva kasvavale lugemishõnudele ja sai kiiresti rahvalikuks: esimesed on saksa tööde tõlked või ümbertöötused. Siia juurde tulevad eestikeelsed originaalsed tööd. 1848. a. ilmus Joh. Vold. Jannseni „Sannumetoja“, vestleva sisuga 258-leheküljeline köide, mille lood suurt mõju avaldasid ja mida järgmisil aastail jätkati kui teatavat laadi aastaraamatut. Siit sai Jannsen virgutust eestikeelse ajalehe väljaandmiseks, ja Heinrich Laakmann oli kavatsusega nõus. Alles 1857. a. sai H. Laakmann ajalehe-loa; aga et ka Jannsen samal ajal vastava loa sai ja ei tahtnud Pärnust Tartu tulla, vaid hakkas oma lehte Pärnus välja andma, kutsus Heinrich Laakmann „Tallorahva Postimehhe“ toimetajaks Maarja kiriku õpetaja A. H. Willigerode; ajalehe esimene number ilmus mõni nädal hiljemini kui Jannseni „Perno Postimehhe“ esimene number. Ajaleht võis ilmuda ainult kuni 1859. a. lõpuni, aga 1864. a. tuli Tartu Jannsen, kelle ajaleht oli leidnud suuremat poolehoidu, ja laskis siin oma asutatud uue nädalalehe „Eesti Postimehhe“ kuni 1881. aastani H. Laakmanni juures trükkida. Selles trükkikojas on tema kirjastusel päevavalgust näinud ärkamisaja suurema osa kirjanikkude tööd. Trükkikoja tähtsus eesti kultuurilises arengus paistab parimini silma sellest, et 1840. ja 1880. aasta vahel ilmunud eestikeelsest trükitoodangust on ligikaudu 750, s. t. üks kolmandik, trükitud H. Laakmanni juures.

Tartu juhtiv eesti selts „Vanemuine“ valis 1867. a. Heinrich Laakmanni oma auliikmeks.“

Nagu toodust näeme, on H. Laakmanni trükikojal tõesti külaldane ja suur tähtsus meie kultuuriloolises arengus. Ja et H. Laakmann kui rahvuse poolest mitte-estlane tol ajal kõigiti lu-
gupeetud isikuna teotses, näitab see asjaolu, et ta „Vanemuise“ auliikmeks valiti.

Peale Heinrich Laakmanni surma jätkas isa tööd ja tõstis trükikoja veelgi kõrgemale järjele ta poeg Carl Laakmann (1844—1908). Viimase teeneid iseloomustatakse albumis järgmiselt:

„...Erilist tunnustust väärib ka Carl Laakmanni teene, et ta oma isa alustatud eestikeelsete tööde kirjastust mitte üksnes ei jätka-
nud, vaid hooldas ja arendas seda tähtsamate eestikeelsete tööde edaspidise väljaandmise läbi, nii et tal on samuti kui isal teeneid eesti kultuuris ja rahvakirjanduses...“

Edasi antakse albumis ülevaade H. Laakmanni trükikoja sisse-
seade tehnilisest arengust ja järk-järgulisest täiendamisest, mis aga enam H. L. kirjastust ei valgusta. Olevikus on H. Laakmanni trükikoda ja graafiline kunstiasutis, direktor L. Kahl'iga eesotsas, üks paremaid, kuid kirjastajana ei teotse ta enam mitte. Selle nähtuse põhjustajaks on mitmed asjaolud, millede vaatlemine aga siia raamidesse ei kuulu. Trükitehniliselt ei saa paljud meie suuremadki trükikojad H. Laakmanni trüki-, graafika- ja kivitrüki-
löödega võistelda.

K. Ehrmann.

Kirjanduslik ülevaade.

Soome kirjandusuudiseid.

Pikema vaheaja järgi püüame anda neist jälle lühikese üle-
vaate, et väheselgi määral kaasa aidata meie ikka suurenevale hõimuharrastajate perele kaasaelamiseks Soome kultuurieluga, mis siiski on meie hõimluse tähtsaim ja kasulikem ala, — isegi enam kui tihti ainult ühisteks prassinguteks kujunevad ja pealiskaudseks jäävad hulga-külaskäigud. Kui viimastel antud suuresõnalisõ hõim-
muarmastuse lubadusi vähegi jälitaks ka tõsielus — kui palju suurem peaks siis olema kõige pealt huvi soome keele ja kirjan-
duse, selle vastastikuse lähenemise tähtsama eelduse vastu. Mäherdust statistikat annab sellest sõnade teostusest aga näit. kas või „Sõnavara“, Soome raamatumuügi ainuesindaja Tartus! Kuid asja juurde.

Algame maailmakirjanduse suurteoste tõlgetega, kuna need moodustavad iga kirjanduse klassilise aluse. Teatavasti on juba ammu ilmunud Homerose eeposte ja Dante „Jumaliku komöödia“ soomestised j. m. Nüüd on neile lisaks tulnud ka kolmas maailmakirjanduse põhisamm — „maailma parim romaan“ ja kõigi uueaegsete romaanide iginoor esiisa, teine jumalik komöödia, aga mitte enam hauatagusest müüdi-ilmast, vaid tõelisest, argi-
päeva-elust, ja ometi samuti juba müüdiiks muutunud: vaimu idealismi ja aine realismi igavese vastolu, igavese traagika ja koomika müüdiiks. Igaüks teab nüüd juba, millest kõnelen —

see on muidugi Cervantese „Don Quijote“, mida „noored naudivad, küpsenud mõistavad ja vanad ülistavad“ — nüüd juba 324 aastat! Pika ettevalmistuse järgi on selle esimene, s. o. tähtsam pool nüüd viimaks väljas, soomestatud sel alal tuntud doktor Hollo poolt. Senikui meil ikka veel pole ilmunud eestikeelset tõlget — ega vist nii pea ilmugi, kuna Haridusministeerium oma kraanide keeramisega just sellekohast tähtsamat hariduskraani on hakanud kinni keerama —, siis on ka eesti lugejale see soomestis küllaltki suure tähtsusega, vähemalt lähem kui muukeelsed tõlked.

Muist uutest klassilistest soomestistest olgu veel mainitud üks maailma kuulsamaid inimesearmastuse ülemlaule, „rõhutute ja vaeste evangeelium“ — Victor Hugo hiiglaromaan „Viletsad“ („Kurjat“, „Les Misérables“). A. 1862 ilmutades see ääretut tähelepanu kõigis kultuurimaais, kaotas siis naturalismi ajal osa oma kuulsusest, aga osalt just selle siis hukkamõistetud prohvetliku ja sotsiaalse paatosega on ta uuesti lähedal meie-aegsele inushumanistlikule tendentsile. „Olen ehitanud oma „Viletsad“ venduse alusele ja eesmärk, kuhu see püüab, on kogu maailma edu“, ütleb autor ise — ja see püüd on tal õnnestunud. Allakirjutanu ei mäleta oma koolieas ühtegi teist romaani endasse avaldanud nii sügavat mõju kui just see.

Veel on ilmunud E. A. Poe kuulus „Kuldpõrnikas“, Balzac'i hulluseni küündiva isa-armastuse ja — raha-armastuse romaan, „Isä Goriot“, vaste „Kuningas Lear'ile“; edasi praeguse Ameerika tähtsaima romanisti ja tõusikluse-paljastaja Sinclair Lewis'i satiir-romaan „Babbitt“, see „dollarimaa ühiskonnajõe — mõirgav Niagara“; edasi 1800-ndate keskpaiga üks huvitavam inglise meisterromaan, Emily Brontë „Hümiseva harju“ j. t.

Eriti tähelepandavad tohiksid eesti lugejale olla soomestised skandinaavia keelist, sest nende keelte oskamatus ja muukeelse-tegi tõlgete vähesuse pärast on need meile pea ainukesed abinõud, et kaasa elada ka nende maade meile nii tähtsa kirjanduse- ja kultuurieluga. Siin ilmunuist on tähtsamad M. Stjernstedti romaan „Neiti Livin“ (Neiu L.), taanlase Anker Larseni „Viisaisten kivi“ (Tarkade kivi) ja „Martha ja Maria“, eriti aga norralase Olav Duun'i suur „Juvikilaisia“ (kuuest osast seni soomestatud kolm), mis kujutab ühe norra talupoja soo ajalugu — täis võitlusrikast elu ja põhjamaalase tüsedust ning tahetööd.

Kui kõnelda kord tõlkeist, siis peab mainima ka taanlase G. Bang'i kuulsat „European sivistyshistoriat“ (E. kultuurilugu), mis nüüd ilmunud teises ning täiendatud trükis. Rikkalikult ilustatud ja rahvalikult kirjutatud, on see raamat olnud üks menuram eneseharimisabinõu Soomes ja kogu Skandinaavias.

Soome algupärasest ilukirjandusest olgu mainitud esmalt mõne suurmeistri koguväljaanded ja nimelt Eino Leino „Kootut teokset“, millest nüüd on ilmunud ka 4. ja 5. köide jutustava luulega ja 6. ning 7. köide draamadega. 6-es sisaldab ka eesti publikule tuntud „Simo Hurda“ — kus aga kahjuks pole tarvitatud neid autori poolt eesti tõlke jaoks tehtud muudatusi, mis tunduvalt parandavad teose kompositsiooni.

Soome praeguse tähtsama naisluuletaja L. Onerva lauludest

on ilmunud ühendav väljaanne kahes köites „Valittuja runoja“, mis Leino ja Koskenniemi kõrval küll meilgi vääriksid rohkem tundmist; on ju needki mitmeti kogu soome soo elutunde väljendajaid.

Arvid Järnefeldi koguteoste IV osa sisaldab kaks ta võimsamat draamat „Kuolema“ (Surm, etendatakse tänavu ka Londonis) ja „Titus“, mille põhjal mõned seda „soome kirjanduse südametunnistust“ peavad ühtlasi soome kirjanduse suurimaks traagikuks. Võimas ja haarav on aga ka ta uus jutustus „Minun Marttani“ (Minu Marta). See on sügavaletungiv analüüs naispsüühist, milles traagiline vastuolu kahe armu vahel ja võitlus neist teise, „lihaliku“ (või otse „kuratliku“) objekti vastu viib lõpuks roimale ja hukkumisele. Aga sama huvitav on ka ta sõbrast abi-kaasa sisevõitlus maailmakorra eetilise usuni jõudmiseks. Ja ta jõuab sinna: pigemini näha surnunagi oma kõige kallimat, kui et näha teda teinud ise kurja, pigemini alistuda kõrgemale juhtijale, kui muutuda ise kurjaks. Mis selles võitluskujutuses eriti mõjub, on see Järnefeldile nii omane sügav tõemeelsus, mingi otse haruldane eetiline tõsidus ja inimesearmastus, võrreldav ehk ainult autori õpetaja, Tolstoi omaga. Ja seda väljendab lihtne ja lühidane, aga tugevatundeline, veenev sõnastus ning keskendatud üldehitus. Kui võiks Onervat võrrelda meie Underiga, siis Järnefeldi ehk enim meie Metsanurgaga — kuigi vaid üldjoontes.

Soome nüüdselt parimalt naisdramaatikut ja healt novellistilt Marie Jotuni't on ilmunud novellikogu „Tyttö ruusutarhassa“ („Tüdruk roosiaias“), milles koondatud ehitusega ühineb võrdlemisi omapärane elutunne ja eriti hea koomika kui ka valdav traagikakujutus.

„Putkinotko“ autor Joel Lehtonen on seekord valmis saanud mõnusa koeraromaaniga „Rai Jakkerintytär“; Soomekustipärastatud loomapsühholoogia (kõrgele viidud juba Aho loomanovellides ja E. Leino „Mustis“) on saanud siin eriti nauditavaks koos Lehtose võrratu huumoriga ja värskete ülinaturalistliku või mingi puántellistliku stiiliga, kus iga lühike lausepätk nagu lennult tabab iga vilgatava mõttevarjundi.

Soome noortest näib kerkivat üles uus täht: Pentti Haanpää, noor boheemlik-proletaarlik rahvakujutaja Hamsuni ja M. Gorki laadis, kuid muidu üsna moodne ja soomeline, mitte ilma värskete, omapärase silma ning elutundeta. Tema esikteos, novellikogu „Piki maanteed“ on tõlgitud juba rootsi kui ka saksa keelde, kus ta leidnud hea vastuvõtte, ja ta kevadel ilmunud lühikest romaani „Kolmen Töröpään tarina“ (Lugu kolmest Töröpääst“) nimetati sündmuseks. Selles ongi tõepoolest Soomes ebaharilikku fantaasiajulgust ja tihendatud, värsket stiili, kuna muidu on soome eepika tihti otse uinutav oma venivusega. Aga ka ideelt ja kujudelt on see õige ebaharilik: ses von tegelastena tervelt kolm põlve — vanaisa, isa ning poeg — järgemööda, kuigi keskmise elulugu moodustab ka tähtsuselt keskosa, millele eelmine võib olla ka proloogiks ja viimane epiloogiks. Sest kõik on seotud mingi pärandatava „erakordse verega“, mis kõik, mis ta teeb, teeb täiesti ja ägedalt, mustlaslikult tujukalt otsustades ja siis soomelise jonniga seda otsust jälgides, kõik arvutuse jättes Jumala hoolde. Nii viibki ta hoog vahel mehe võimu ja au tipule, sealsamas jälle kuristikku. Vanaisa kisub eluaja — kuni siis toidupuuduse sunnil

tapab kõik oma mitukümmend lehma ja vihaga poob endagi; poeg jätkab rahakorjamist suurejooneliselt kogu ümbruse laenajana-nülgijana, ise ometi närudes, kuni siis äkki teeb järsu pöörde, ehitab omale kolmekordse tornlossi ja priiskab — kuni lõpuks sureb hurtsikus. Ja pojapoeg üritab sama ägedalt oma võimuvõitlust — aga juba proletaarlasena, punaväes, pääseb ometi surmast, aga müües oma isiku otsejoonsuse. Ja kui ta siis pärast (kerjates!) omandab ometi varanduse ning talu, ei pea ta murtud iseloom enam vastu: ägeda vere võim on lahtunud ja ta sureb nagu ise-endast. See on omamoodi, otse romantiline saaga — ja nii küllaltki huvitav, kuigi oleks ehk soovinud selgemat probleemikujutust ja põhjendust. Stiilis ja osalt sisuski tundub siin-seal Sillanpää „Vaga viletsuse“ mõju, aga see ei vähenda palju väärtust.

Sügisel on ilmunud Haanpäält uus novellikogu „Tuuli käy heidän ylitseen“ (Tuul käib nende üle). Ka siin on omapäraselt nähtud ainekite samuti kõige alamate kihtide elust ja sama salliselik-sillanpäälik, natuke jöhrkatoimeline kujutis. Enamasti ootaks aga neilki sügavamat probleemi ja ümmardatumat, reljeefsemat novellivormi (mis on noorile soomlasile üldse nähtavasti üks raskemaid jõuproove). Ent lugeda seda võib.

Soomes väga tuntud vanemalt kultuurilooliste romaanide autorilt Santeri Ivalo'lt on ilmunud uus jutustustekogu „Annikki, piispa ja kesti“ (Annikki, piiskopp ja külaline). Mis siin huvi äratavad, on enam ained ja miljöökujutis Soome keskajast; nii näit. on esimese jutustuse tegevustik moodustatud „Kantelettare“ Anniki ja võõra kaupmehe tragöödiat käsitlevast ballaadist.

Hea vastuvõtte osaliseks olevat saanud ka Arvi Järventa use romaan „Taivaallinen puuseppä“, mille tegevus liigub 1870-date aastate Põhjamaa merilinnas ja ühendab elavad kultuurikujutised laiu hulki liigutava hingevõitlusega; samuti Katri Ingmanni „Virran viemä“ („Voo viidud“).

Eetilis-religioosse sisuga luuletuskoguna, kuigi mitte vanamoe-lisena, on ilmunud Mika Waltari „Sinun ristisijjuudessa“ (Sinu risti all), kus leiduvad mõned üsna siirsusega mõjuvad pal-lad, kuigi suurem osa kaldub šabloonile, ja usundlikust kirjandusest proosas L. Pohjanpää „Hengessä ja totuudessa“ (Vaimus ja tões).

Kord juba usundi juures olles tuleks huviosaliste tähelepanu juhtida kohe juba ka Erkki Kaila ülevaatele „Kristikunnan tila maailmansodan jälkeen“ („Ristikoguduse seisukord pärast ilmasõda“).

Ent nii olemegi juba üle läinud mitteilukirjanduslikule proosale. Vaheastmena olgu veel lisatud kaks Jeanette varjunimega märgitud naisautori kergekäelist, aga mitte huvituseta raamatut, nimelt reisikirjeldus „Me lähdimme Ranskaan ja Espanjaan“ (Läksime Prantsusse ja Hispaaniasse) rohketes heade piltidega, ja ajalehe-följetonide, „paginate“ kogu „Suoma Suometar“, mis lõbusalt laseb pilke heita soome seltskonna intiimsemasse olukorrisse ja päevasündmusisse.

Memuaarteostest väärib tähelepanu Eino Leino voolu-kaaslase ja sõbra, lüüriku Larin-Kyösti „Juvenilia“, mil peale isiklikkude ainetes üht-teist huvitavat öelda ka oma aja kul-tuurioludest, Kaarlo Bergbomist, Eino Leinost j. m.

Üllatavalt suur on olnud heade kujutavat kunsti käsitlevate väljaannete hulk — üksi Söderströmi kirjastusel ligi pool tosinat ainsa aasta jooksul. Soome jõukas kodanlaste ja haritlaste kiht on jõudnud omale juba soetada mitte üksi jõuka kodu, vaid ka kodukultuuri, millest meie tõusikud enamasti veel ei oska unistadagi. Ja need iluarmastajad ning raamatutehindajad kodud nähtavasti ongi, mis võimaldavad ka selliste kalliste monograafiate väljaandmist (kuigi abi on andnud näit. ka Soome Kirjanduse Edendamise Rahastik ja Tehnika Ülikool). Juba varemalt ilmus soome kuulsama noore kujuri Väinö Aaltose monograafia (räakimata „Kallelan kirja'st“ j. m.). Nüüd on sellele järgnenud rohkete pildijäljenditega esitis Soome ühe omapärasema, samuti euroopalise nimega maalija Juho Rissase toodangust, seegi dr. Onni Okkose poolt. Edasi on Soome koduilmustuse praktilise tarbe rahulduseks välja antud 2 teost dekoratiivkunstilise sisuga. Nimelt dekoratiivkunstnikkude liidu Ornamento esimene aastaraamat, kus pakutakse ühes 136 pildiga hea ülevaade soome moodsest kunstikäsitlusest, toasisustusest jne., mis meiegi kodukultuurile võiksid anda eeskujuga. Ja prof. G. Lindberg'i 370-leheküljeline ning tervelt 420 pildiga „Koristetaide“ (dekoratiivkunst) toob rikkaliku ja ühtlasi praktilise ülevaate ilustuskunstidest ja nende ajaloost üldse. Eristiilide tutvustuseks ja äratundmiseks (ehitusis, mööbleis jne.) aga on S. Salokivi Tyylikirja (Stiiliraamat) oma väheste tekstiga, aga rohkete piltidega õige praktiline ja tarvilik — arvatavasti ka meile, kus ei võida ju kiidelda stiilidetundmisega ja nende kokkukõlastusega vist isegi seal, kus olekski võimalus stiilsete sisseseadete omandamiseks.

Eriti peaks aga mitte üksi meie erilisele kunstharrastajaile, vaid ka igale haritlasele huvitav olema viimaks ilmunud suur kokkuvõtlik ülevaade kogu soome kunsti ajaloost. See on L. Vennervirta kuue ja poolesaja leheküljeline „Suomen taide“ (eelajaloolisest ajast meie päevini). Mitme kaastöölise poolt on siin uueaegselt käsiteldud nii maali ja skulptuuri kui ka arhitektuuri ja isegi rahvakunsti ning uue kunstikäsitluse areng Soomes. Juba selle oma sisaldusrikkuse ning ka kõige uuema aja loomingu arvestusega üksi asetub see kapitaalne teos ettepoole vanemaist oma võistlejaist (nagu J. Öhquisti oma), mis pealegi ammu trükist lõppenud. Just selle raamatu juures tikub jällegi vägisi meelde võrdlus Eestiga: kunas ilmub meil sarnane ajalugu ja kunas on tal käsitellagi samaväärset ainet?

Filosoofilise kirjanduse alalt oleksid mainitavad dr. Salomaa „Nykyajan filosofeja“ („Nüüdisaja filosoofe“) ja „Totuus ja arvo“ (Tõde ja väärtus) kui ka Filosoofilise Ühingu aastaraamat „Ajatus“ (Mõte) II, hulga uurimuste ja ülevaadetega. Meile veel lähem on teine samasugune aastaraamat, nimelt tuntud väärtusega „Kalevalaseuran vuosikirja“, seekord juba seitsmes, kus muuseas ka dr. Mannise uurimus Eesti ornamentikast, rida samojeedide jutustavaid rahvalaule oma mammutiliste esemetega ja otse mammutiaegse primitiivsusega — j. m.

Kirjandusloolistest uurimusudistest on silmapaistvaim dr. A. Anttila „Vihtori Peltonen — Johannes Linnankoski“ (368 lk., h. 50 Smk.) II osa, mis sisaldab meilegi nii tutva „Tulipunase lille laulu“ autori kogu loome-ajajärgu eluloo ja tööde saamise, iseloomu ning vastuvõtte kirjelduse. Hulga tänini tundmata ainetega on valgustatud see teistest Soome suurmeestest

(Kivist, Ahost ja Leinost) nii erinev isik ja ta areng: alguses ainult tavaline kooliõpetaja, ajakirjanik ja rahvamees, siis äärmise sitkusega edasiõppija ning enesekasvataja, siis tormiline „Sturm und Drang'i“ vaimuga uusromantik („Igaveses võitluses“), osalt ka „Laulus“, ja siis samasuguse teadlikkusega ning tahtepüsivusega oma tundelist liigliha arstiv, kuni „Võitlus Heikkilä talu pärast“ ja „Pagulaste“ monumentaal-lihtsa ja selgejoonelise hingekujurlikkuse. Osale lugejale ei meeldi ehk ta moraalne paatos ja „Laulu“ paiguti magusaks muutuv lilleline erootika, kuid ometi on ta, võib-olla just nende omaduste tõttu, saavutanud Soomes ja Rootsis hiiglamineku — kummaski maas on „Laulu t. I.“ müüdnud umb. 50.000 eks.! Ka hiljuti prantsuse keelde tõlgituna on L. mõlemad peateosed leidnud hea vastuvõtu.

Mis puutub Anttila töösse, siis on see hea ja mitmekesine vaatlusviisiga, nagu selt soome ühelt paremalt kirjandusloolaselt loota. Oleks ehk soovinud ainult ka teiste L. tööde puhul enam stilistilist analüüsi, nagu seda on „Igavesest võitlusest“.

Meie õpetajaskonnale tohiks olla huvitav soome tuntuma kirjanduspedagoogi ning pedagoog-kirjaniku dr. F. A. Hästesko „Äidinkielen opetusoppi“ (Emakeele õpetusõpe), 168 lk., rahvakoolides kasutamiseks. Autorile omase lihtsa selgusega esitatakse siin uueaegsed, esteetilise emakeele ja kirjanduse käsitlemise printsiibi kohased meetoodilised nõuanded: lugemaõpetuseks, luuletuste käsitlemiseks, ilulugemiseks, kirjatöödeks, grammatikaõpetuseks jne. Huvitav märkida, et autor, tuntud Kalevala uurija, „Kalevalan opetusoppi“ ja „Lyhennyttä Kalevala“ väljaandja, ka rahvakoolis soovib taas enam „Kalevalaga“ tutvustada. Ja seda mitte ümberjutustuse kaudu, sest et see jätab edasi andmata just „Kalevala“ kõige väärtuslikuma, ta stiili, sõnastuse ilu. Teiselt poolt aga hoiatab ta selle käsitlest koormamast liiga rohkete sõnaseletusteliste, etnograafiliste jne. kõrvalasjadega. Meilgi vaidluse all oleva rahvalaulu skandeerimise küsimuse lahendab Hästesko nii, et ta seda (ja isegi vahel laulmist) küll soovib, aga ainult alguses, et rütmi õpilasile „sisse“ harjutada; samuti ka algriimide tugevamat hääldamist. Ja see näibki vist olevat kõige õigem tee ka meile, sest kord märgates värsirütmi ja sõnarütmi vahelist erivust ja selle läbi tekkivat meeldivat rõhulibistust, tundes tõesti meeliliselt, kuuleme seda hiljemini ka ilma värsirõhu erilise toonituseta. Esteetilise rütmivaheldumise, selle imelise kerguse mulje saame ehk just keskteed käies meil praegu võistlevate (Aaviku ja Suitsu) nõuete vahel.

A. Anni.

Koldekivi (August Kitzberg): **Murest murtud.** Lugu eesti rahva elust. „Sakala“ lisalet nr. 16 ja 17 1884. a.

„Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestuste“ teise osa alul, kus autor laseb jutustada praegusel Pärnu linna sekretäril ja arhivaaril Hans Mäel, kes olnud Mornas ja Abjas tema abilisiks kihelkonnakohtu notääri ametis, nende ühist tegevust, leidub järgmine märkus:

„Sellest ajast on pärit meie ühiselt kirjutatud novell „Murest murtud“, ilmus pärast C. R. Jakobsoni surma „Sakalas“ ja on sinna ka maetud.“

Kaks aastat tagasi, autori 70 aasta sünnipäeva eel, külastasin teda, et paluda tal tõe nimekirja juubeli puhuks kavatsitava

artikli tarvis. Just enne seda paar päeva sain parajasti trüki oleva „Tuuletallaja“ teise osa korrekturepoognaid lugeda ja leidsin sealt praegu tsiteeritud märkuse. Nimekirja silmitsedes nimetasin kõne all olevat novelli, sest et teda seal ei leidunud.

„Pidin ta välja jätma,“ sõnas Kitzberg, „ei leidnud enam üles. Ei mäleta ka hästi, millal ta ilmus.“

Nii oli siis kirjanik ühe oma vaimulapse matnud ja nimegi kustutanud.

Kui tänavu sügisel vanu „Sakala“ aastakäike sorisin, puutus mulle korraga silma Kitzbergi kadunud jutt. Lugesin ta kohe läbi, ja pean tunnistama, et see töö, kuigi ta ei lisanda autori loomingle uusi väärtusi, on omasugune dokument Kitzbergi kirjanikisiku arenemisteelt. Ja sellisena väärib ta, et temast juttu teha.

Novell ei ole kuigi pikk. Ulatub läbi kahe lisalehe. Esimese nendest võtab ta pea terveni oma alla, teises täidab aga vaevalt poole. Ta jaguneb viide peatükki, mille igaühe alul on motona tsiteeritud meie vanemate luuletajate, nagu Fr. Kreutzwaldi, L. Koidula j. t. värssse, samuti kui näeme seda ka autori teises samast järgust pärit olevas jutus „Maimu“.

Sissejuhatavaks motoks on autor võtnud kaks järgnevat Hans Mäe salmikut:

Laane ladval linnukene
Laulab lugusi Loojale.
Põõsa peitus piiga peene
Palmib pürgasi peiule.

Linnukene hõiske helil
Kiidab kevade kenadust,
Piiga peene laulu hääliil
Avab siidame saladust.

Siis algab jutustus suure romantilise paatosega:

„Öö oli. Magus, pehme, soe suvine öö. Ülevelt mäe harjalt, kust uhked mõisa hooned maha vaatavad, kõlasivad veel üksikud healed alla orgu, kus õitseva heinamaa käärude vahel veike oja omi laineid Läti piiri poole veeretab. Mäe kaldal toominga oksades häälitstes vahete vahel nagu pool unistades kiriküüt, tasa kaeblikult, nagu õhkaks üks üksik hing pehmil healil oma igatsust sõpruse ja armastuse järele välja.“

Selle peale näitab kirjanik meile öö hämaras kahe noore armastaja kohtamist mäel kasvava hiiglaljalaka all. Enne kui me teada saaksime, kes on need kaks õist siluetti, langeb eesriie. Jutu järg siirdub Koti talusse.

Koti talu omanik on jõukas mees. Ta on kiriku võõrmünder, kes igal pühapäeval korjab kirikus koogukotiga kõlistades kopikaid. „Kõik valla eksinud ja eksimata lapsed on tema ristitud. Vana Ott ei olnud oma vaimuliku ameti peale mitte pisut uhke. Eks kirikhärra käinud temaga ümber nagu oma vellega, — oli ju õmeti temale oma köögis mitu korda kohvi ja teevett anda lasknud. Mis seal siis imeks panna, et Ott aegamööda ennast ilmeksimataks pisukeseks paapstikeseks pidama ja tõiste vaeste patuste peale viltu üle õla hakkas vaatama.“

Otil on ainuke poeg Peeter. See on igapidi eeskujulik ning korralik noormees. Ta on käinud mitu aastat vallakoolis ja tema toas, Koti tagakambris, leidub Euroopa seinakaart, mitmesuguseid raamatuid ja nurgas koguni klaver. Sagedasti, kui mõni külaline

majasse juhtub, viib Ott selle Peetri tupp ja seletab, et imelik mänguriist seina ääres olevat „laber“, mille peal mängivat „Saksa emäsed“. Siis peab Peeter vahest maha istuma ja külalisele „laberit lööma“, nõnda et sellel suu imestusest vallandub.

Ott ja Peeter on mõlemad suured „Postimehe“ lugejad. Mõisas on postkast ja seal peab Peeter käima iga kord lehe järele. Nõnda õpib ta tundma mõisa pereneitsit Marit, kes on igas suhtes laitmata elukommetega tütarlaps. Nende vahel tärkab armastus. Öhtu hämaras, kui Peeter on lehe järele tulnud, läheb Mari teda saatma ja veedab temaga mõnegi ilusa hetke võluvas suveöös.

Koti naabertalus on varrud. Pidulisi on palju. Teiste keskest ei puudu ka Koti pererahvas ja mõisa Mari. Ott istub toas ja jutleb, Peeter aga ühes teiste noortega mängib ja tantsib õues haljal murul. Märgatakse, et Peeter laseb Marile erilist tähelepanu osaks saada. Ka Ott tuleb korraks õue, kuid pidu perenaine kutsub ta sealt ära, — noored inimesed ei tahtvat, et vanad nende lõbu pealt vaatavad.

Öhtul, kui pidulised lahkuvad, läheb Peeter poolsalamahti Marit saatma. On ilus suveöö. Peeter palub, et Mari midagi laulaks. Mari ei lase ennast ka kaua paluda. „Ta laulab üht oma rahva laulu, mis kurb kõlab, nagu rahva minevik, kelle kannust ta välja kasvanud. Ta ei näi ennast enam kuulvat ega nägevat, ta laulab nii südamest, nii pehme liigutava häälega, et laul Peetri südamesse tungib ja teda nii imelikult liigutab, et ta pisaraid valab.“

Nad istuvad tuttava jalaka alla.

„Kuu on ammu looja läinud, veel ei või armastavad südamed üksteisest lahkuda...“

Alles orus paksu puuraia otsas kisab korraga öökull, kui tahaks ta armastajatele märku anda, et nende selja taga varitseb kurjus ning kadedus. „Nagu udukuju libiseb vana küüraka naese kogu nende ligidalt põõsaste tagant mööda, aga Peeter ega Mari ei näe seda. See on vana Kokutse Kadri, ehk kuidas rahvas teda veel sõimunimega nimetab, vana Larakai.“

Järgmisel päeval on terve mõisa ja vald täis pööraseid kuulujutte, üks hullem kui teine. Mõisas kästakse Maril oma kraam kokku panna, sest et säherdusel ööhulgusel ei olevat seal ruumi. Ta otsustatakse saata Tartumaale tädi juurde, kust ta mõisa ka toodud.

Öö hämaras kohtuvad armastajad jalaka varjus viimast korda, et töötada teineteisele igavest truudust.

Järgmisel hommikul vara, enne veel kui töökell kutsub rahvast suurusele, veereb vanker surmani kurva Mariga mõisa õuest välja.

Mari lahkumine on Peetrile raskeks hoobiks. Alati istub ta käsipõsakil ahjukapis või veodiserval, sügavaisse mõttesse suikunult, unistades endistest aegadest. Peeter tunneb, et ta on köikidest maha jäetud, isegi ta sõber koolmeister ei oska teda lohutada, vaid lausub:

„Peeter, mis sa ilmaaegu ennast tühja mõtetega vaevad, sest asjast ometi ialgi midagi ei või saada.“

Peeter kirjutab Marile, kuid vastust ei tule. Siis arvab ta, et Mari on tema unustanud. Kuid tegelikult on asi teisiti. Mõisahärra on Oti palvel mõlema poole kirjad ära võtnud ja ahju visanud.

Ahastuse ja mure piin paisub Peetris päev-päevalt, kuni mees viimaks oma mõistusest seguneb.

Ühel laupäeva-õhtul kutsub koolmeister, Peetri enesega kaasa ühe Läti ametivenna poole külasse. Seal on teisigi ümberkaudseid õpetajaid. Lauldakse, vestetakse juttu. Korraga on Peeter nägematult kadunud. Koju tulles leiab koolmeister teda tee ääres metsa vahel istumas. Peeter on äärmiselt nukker, seletab, et koolmeister kutsunud ta selleks külla, et tema armastuse üle naljata. Kõik laulud, mis seal lauldud, samuti ka jutt, olnud just tema pilkamiseks.

Peetrist saab täielik vaimuhaige. Kõik inimesed on ta meelest roojased ja ropud. Peeter arvab: söödagu ainult puuvilja. Et puuviljast kõikide inimeste äraelamiseks üksi ei jätku, siis on inimesed ise selles süüdlased. Oma kiimaluse tõttu on nad nii rohkelt siginud. Elatagu karskelt ja kasinalt, siis on ruumi lõunas ka „tsoonide“ all ära elada.

Alguses oli Peeter suur piibli tõdede austaja, pärast aga õpetab ta, et iga asi tekib ise. Mitmel korral katsub ta üles leida kunsti, kuidas raha võiks lasta tekkida, — teadagi asjata.

„Jutu kirjutaja on viimast järku sellepärast nii laialiselt maalinud, et lugejal võimalik oleks näha, kuidas armastuse rikkumine ja südame murdmine targa meele ja mõistuse inimesel ära rikuvad ja vaimu nõdraks teevad.“

Nagu jutu sisustikust näha, on see laialivalguv, ebamäärane. Autor ei tunne vajalikumaidki kompositsiooninõudeid. Nii ei saa sellest novellikeseest kui kunstitööst kõnelda. Milles ta aga tähelepanu väärrib, on see, et ta näitab meile elavalt, kui suur romantik on olnud Kitzberg oma kirjanikutee alul. Selles jutukeses leidub otse müütilist idealiseerimist ja suuremat paatost, kui leiame seda tema hilisemast ja palju kunstipärasemast teosest „Maimu“.

Teisest küljest tahab see nooruse entusiasmi kirjutatud novellike dokumenteerida ka autori kui inimese romantilist hingealaadi, nagu seda otsekohevalt väljendab eespooltoodud tsitaat, kus Kitzberg räägib, miks ta jutu lõppu nii laialiselt on maalinud. Sellepärast tuleb võtta neid ideaaljooni, mis läbivad kõne all olevat tööd, osalt kui autori isiklike veendumusi.

Nagu Kitzbergi hilisemast loomingust näeme, on ta oma hinge poolest ikka jäänud romantikuks. Isegi tema kunstdraamades, mis baseeruvad oma olemuselt täiesti realistlikul pinnal, kõlab ikka mingi ilusa ja kauni poole püüdev heli.

Samuti ka inimesena on ta jäänud ikka unistajaks, tuuletallajaks, nagu ta ise ütleb. On ajanud piskuga läbi, pole osanud varandusi ahnitseda.

„Murest murtud“ on igatahes huvitav ja selgem peegeldus sellest, mis on olnud Kitzbergi kui kirjaniku ja kui inimese alglahtekohtadeks.

Mis puutub sellesse, nagu Kitzberg mainib, et see töö olevat kirjutatud kahe peale Hans Mäega, siis paistab pea igalt poolt, et tegevuses on olnud Kitzbergi käsi. Võib-olla aitas Hans Mägi sündmustikku koostada, tegi vahest ehk muudki, kuid töö raskuspunkt lasub kahtlemata Kitzbergil. Oleks asi vastupidi, ei oleks Kitzberg teda üksi oma varjunime all avaldanud ega hiljemini tahtnud võtta ka oma tööde nimekirja. Oli ju Kitzberg enese isiku ettenihutamisel alati äärmiselt tagasihoidlik.

Marie Under: **Hääl varjust.** Luuletused. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus 1927. Kaas ja illustratsioonid N. Triigilt. 90 lk. Hind 275 mk.

Midagi rasket, masendavat, pessimistlikku, maailmamuredest käärivat jääb hinge Underi uut luuletuskogu silmitsedes. Igas lauses, igas sõnas hädaldab kannatav inimene, kel:

Kõik tühja läind: kuud, päevad, aastad uppund —
Ja õnne — seda imet iial polnd....

Miks on „kõik tühja läind“, missugune pidi olema see „õnn“ — seda meie ei tea, seda ei tea kannataja isegi, sest see ei huvitagi teda enam. Kõik on vaid möödas, kõigele on pööratud selg, kui libisetakse allamäge äramineku-teed. Ja need üksikud kaebavad värsid tahavad olla nagu kilomeetritulbad tol teel.

See äramineja on passiivselt kannatav hing, kel pole kübeme võrtki tahtet võidelda millegi eest, kes on absoluutselt surmamiseks valmis. Igas sõnas, silbis ja reas töötab ta seda. Troostitult ta vaid alistub oma kannatusile, protesteerimata, palumata — lootes lunastada end oma kannatamisega, sest tegu temale ei ole olemaski.

Säärane tahte- ja teovõimetus vallandab tema kogu konkreetsest olemasolevast, tavalikust maamunale baseeruvast, muutes ühes luulega ka luuletajat abstraktseks — meeleliseks, kellel on olevaga ainsaks ühendusüliliks ta lakkamatud kaebed ja õhked — kannatused. Kuid et nad seesugustena pole oma olemuselt kuigi sügavalthaaravad, elamuspeened, kipuvad need kaebed saama liiterraarseiks, vähehingestatud raamaturidadeks, mis helisevad, aga ei soojenda, mida tajud, aga sageli ei tunne.

Underi viimaste aastate lüüriline areng ongi võltsimatult pildanud silmas toda mainitud suunda. „Sonettide“ (1917) kire, lõõmava elujanu, lihaliku joobumise ja kõike segipaiskava paatose laulikust on kümne aastaga saanud ilmapõlgur, neurasteenik, lohutamatu kannataja, kellel:

Läinud elu mööda märgist,
Jäänud ainult paigad särgist,
Särgist, mida reotab, lapib,
Sõrmitseb kui kallist lelu,
Hoolega kõik augud tapib,
Söödikutest puhtaks rapib.
Selle peale oma elu
Viimse raasukese raiskab. („Seek“.)

Vastikuina hakkavad talle tunduma endisis lauludes ülistatud atribuudid, maisi inimlikke kirgi ja ihasid erutavad, kihutavad; talle enam

Ei meeldi selle liiga uued kindad
Ja tolle vast pressrauast aurav püksiviik.
Sa kõike kurjalt üle-ala-ümber hindad:
Näib väga edev kogu vabariik.

(„Neurasteeniku kevad“.)

Papagoina loomaaias — „õrs palmi asemel ja rõngas jalus“ — on möödunud elu, Vaestepatuste tänaval, agulis, kus valitsejaks: tiisikus, parasiidid, viletsus ja häda, kus igas toanurgas „nurga-üürnik“, kust ihaldatakse välja — ükskõik kuhu: Brasiiliasse või põrgusse. Ja kui siis ehk vaimuhaigenagi jõutakse ülespoole,

välja tavalikkusest, siis leitakse vaid eest ikkagi kannatusi, sest igal pool on vaid agul, seek, kuutõbiste ilm, millest polegi välja-pääsu, millesse langeme tagasi ikka ja ikka.

Säärane äratundmine, säärane abituse- ja tühjusetunne viib vägisi nükaugale, et tahaks

Suu suruda pehkind purenemisse,
Mulla niiskesse vaku, tammetõrude vahele.
Sest kus on küll suurem üksindus
Kui mullas, millest kaevatakse haud!
Haud — need vaikuse asupaigad —
Siia kisendan oma kisenduse.

(„Ahastaja 3“.)

Raske melanhoolia hõõgub „Hääl varjust“ värssides, traagiiline, sünge, kõrvalepööratu, kibe autori elamuste essents, mõjustatud küll tunduval määral üleelatud ajast ja päevist, kuid siiski ilma suurema kandepinnata sellel kui kunagi luulel. Ei ole raske väita, et samade elamuste kuhjades publitsistilt oleks saabunud paksukõiteline romaan või tervikuks liitunud poem.

Isegi käesoleval kujul laseb „Hääl varjust“ oma tugeva ter-
viklikkuse- ja ühtlusemuljega aimatavaks midagi sellist. Kuid see on enam kui udus, see on allpool olemuse mõõte, milles kõik ainult keeb, käärib, vuliseb, suliseb ja otsib ühteliitvaid moodu-
seid, pidet, millest lakkamatult korduvad mõtted, pildid, laused ja kujud — siin lisades, seal kahandades.

Kuid ei ole ju midagi kindlat, vääratamatut elu isegi: ta „tuigerdab, ja vaarub, sööstub ning murdub kildudeks kui savinõu“ — miks ei peaks murduma siis niisama kõik olemise vormid, piirid ja seadusepärasus? Ummikust välja pääsemiseks jääb järele vaid üks tee: enesetapp, äraminek. Kuid ega jääne maailm hooli sellestki suurt, ainult:

All linna akendes nii roosa sära —
Paar õhtut üks neist vist jääb kustunuks.
On ainult keegi läinud kodust ära —
Jääb päevaks paariks lukutetuks üks.
Siis astub kambri, mille aken kustund,
Üks teine rändai — õnnelikum ehk.
Nii mõni öö, kui taevas tusas mustund,
Ta ümber levitub vist kooljalehk. —

(„Enesetapja 2“.)

Ja luuletaja katsub end lohutada „Aimusega“ uuest elust, hauatagusest edasielamisest, sest on kahtlane: „Jätkub siis ühest ja väiksest elust me südamerahuks? See kaob ju valude voogu. — Piisab vaid võtmiseks hoogu.“ Kõigi maiste kannatuste kandes on luuletajal siiski raske uskuda enese lõplikku kadu, ta otsib pääseteed ning leiab, et:

Edasi ulatab loidu
Siinsete päevade pööris. („Aimus“.)

Ta leiab päris tavalise ristiusu-õpetuse taolise lahenduse elu edasikestmise üle Eedeni väljadel „lehis, lillis ja rohus“. Selline usk, aimus saab suureks tasakaalustavaks vaekausiks eluskannatanud inimesele, lubades tal siiski veel loota, lubades rahulikuna vaadelda maid, kus ennem iial ei maandunud.

Selle aimuse filosoofiline alus seisab Goethe: „Kõnelusi Ecker-
manniga“ tsiteeritaval lausel: „Inimene peab uskuma surematust,
tal on seks õigus, see on tema loomuses... sest kui ma oma
lõpuni väsimatult toimin, on loodus kohustet mulle andma teise
olemasolu kuju, kui praegusest mu vaimule enam ei jätku.“

Ons see lõpuks midagi uut? Vaevalt! Aastasadu on eksinud
maailm selle küsimuse keerdkäikudes, aastasadu on kuulutanud
kirik sedasama — ainult selle vahega, et enesetapjaile ei lubatud
Eedenis kohta, kuna Under selle enesele lubab, isegi tagab. Seda
vist küll ainult oma egoistliku mõtteviisi tõttu, mis lõpuks paistab
olevatki kogu tolle inimhinge kannatuste eeldus, põhjus ja alus,
mis võimalik vaid sellisel juhul, nagu esitanud seda Under: ego-
ism ühenduses äärmise passiivsusega. Esialgu näib see võimatusena,
kuid saab siiski mõistetavaks, kui tuletame meelde mõnd üldinim-
likult tuttavat vastavat tüüpi.

Seesama passiivne egoism sunnib teda kannatama kogu elu,
ajab teda rahulolematusse, ilmapõlgamisse, sunnib unetult veetma
õid, mil

Musti varje ümber uste.

Künnilt aetaks' koju häärgi,

Süüaks', juuakse ja pea

Magajaid kõik majad täis.

Magab isand, ori, veis.

Mina aga,

Ma ei maga.

Miks, ei tea.

(„Unetuma laul“.)

Kannatades unetuse, vaimlise rahu ja üksinduse all, jõuab
vaevleja küsimuseni oma olemusest:

Kuhugille, kuhugille ma ei mahu!

Olen ma ehk.... peni, vend....

Kuid keegi ei vasta talle sellegi peale; tal hakkab hirm, tunneb
end taandununa elust, teab, et „kuskil on Elu: verev pihlapuhm!
Vist väga kaugel siit. Siin on kõik tuhm!“ Ei tea kohta, kuhu
minna, kuhu põgeneda üksteise eest:

Umbsõnad huulil — misjaoks küll?

Kõneleme üksteisest mööda.

Kuhu põgeneda üksteise eest?

Kuhu, põgeneda iseenese eest?

Musse on kuhjund liiaks valu.

Mul on vajadus kisendada.

Kus, kus on koht mu kisale?

Kus päästan valla oma karjatuse?

Üldse kõik läheb oma harilikku käiku.

Poodnik müüb leiba ja kangast.

Kaks tuleb vastu ja õhetab,
ning kannab oma õnneandmise pattu.

Ent kive veetakse ja rajatakse hooneid.

Ruttu ja rattaid on liiaks täis maailm.

Aetakse aeglikke asju.

Elu on .. ja ühtlasi pole.

(„Ahastaja 1. ja 2.“)

Aga tavaline inimene, tänapäeva-inimene, aktiivne ja teotsev, mitte-lüüriline on juba kord selline. Võitlus olemasolu eest nõuab, et peab jooksuma, tormama — teda kistakse kaasa, sunnitakse, ta isegi hurmub sellest niivõrt, et

Üks jalg astub ellu ja teine surma —
Kas selleks neid kaks?
Kuid kedas see lonkamine ei hurma?
Ja igamees jookseb, mis annab jaks.

Under, kes ise, oma luuletusis vähemalt, ammu unustanud tolle jooksmise, pakub oma luuletuskogus tugevat filosoofiat ja kunstiküpsust, mis muidu nii tavaline puudus meie riimitud kirjanduses.

R. Sirge.

Olaf Rood: **Kaarli ja tundmatu.** „Sõnavara“ kirjastus Tartus 1927. 92 lk. Hind 125 mk. Joonised H. Blaubrückt'ilt.

Autor teatab selle oma kolmanda proosaraamatu kohta jällehel: „Käesolev teos on võrsunud autori ja tema tuttavate memuaarilistest ülestähendustest a. 1918—1919.“ Loomulikult peab teda siis sellisena võtmagi — olgugi et on kaunis täbar ette kujutada teost, mis õieti mitte mingisugusesse kirjandusliiki ei taha kuuluda.

Vaatleme teda aga siiski omaette.

Rood leiab kuskilt Otepää poolt vaeslapse, karvase peaga, inetu välimusega ning vaikse iseloomuga poisikese, kes kuulab karjas käies vaid linnulaulu, vaatleb taevaalaotust, kannatades sealjuures ükskõiksusega pererahva halbusi, nälga ja ületöötamist, suhtudes kõigesse — mis temale halbki — heatahtlikult andeksandvalt. 20 lehekülge jutustatakse neid lapsepõlve kannatusi, teatakse meile, kuis Orm Kaarli naise võtab, ümber muutub klassiteadlikuks tööjõuks, kes oskab hinnata ja nõuda tööpalka, hiljemini hangeldama hakkab, rikkaks saab, kuid siis Vene pankade evakuerumisel korraga jälle vaeseks jääb, nii vaeseks, et isegi külas käib abi palumas.

See oli esimene lugu. Teine lugu algab sellega, et enamlised väed vallutavad maa ja Orm Kaarli päästab enamlaste käest oma endised kasuvennad Talod — Jüri ja Kaarli, kes vahepeal juba mõisaomanikuks saanud, langedes aga sealjuures ise punaste kätte, kes tapavad tema ning ta kaaslased ränkade piinamistega.

See on sündmustikuline süžee. Teose psühholoogiline käik ja sellest vastavalt olenev kompositsioon, detailid, on hoopis rahuldamatamad.

Orm Kaarli kui selline noormees ei sobi põrmugi täisealise (s. o. keskealise) Kaarliiga. Ei ole kuidagi ettekujutatav, kuis niisugusest vaiksest inimesikartvast poisikesest võiks saada räuskav külakaupmees, hangeldaja, lihunik — nagu jutustab Rood — ja veel hiljemini ägedameelne punastega vaidleja, neile nina peale andja. Veel oleks see kuidagi mõistetav, kui muutuks miljöö Kaarli ümber, kui autor asetaks ta ajutiseks kas või linna. Kuid et kogu see ümbersündimine tugineb vaid enam-vähem jutuajamisele külaharjukesega — kes nähtavasti Kaarlile selgeks teeb kogu elumõistatuse —, on see ebausutav. Niisamuti ka see, et Kaarli kui „inimene, kes teadis ja tundis tööpalga väärtust“, ar-

mastas rikkaid ja kodanlust. Kui ta tõesti tööpalga väär-
tust oleks tundnud, oleks ta kindlasti küll, noid olukordi ar-
vestades, olnud esimene punane vallas.

See olgu teose kui jutustuse kohta; kuid memuaarigagi pole
olukord sugugi parem.

Roodil või tema „tuttavail“ pole memuaaride kirjutamisel nii
teravalt tarvisolevat poliitilist ja ühiskondlik-ajalooliselt nägevat
silma. On juhtumusi — neid on otse kuhjakaupa —, kuid ei ole
loogilist sidet ega korda, ühendavat mõtet ega läbitöötust.

Rood tahab olla poliitiliselt suurtalunikukude, n. n. „hallparu-
nite“ ülistaja ja eestkostja, peab ainuüksi neid vabariigi raja-
misel tähtsaks, nende tegusid üllaks ja suureks; kuid unustades
sealjuures, et palju vähemaidki vendi jättis vabadussõjas elu ja
võttis osa kodu loomisest, ajab ta nagu iseenesest terava kiilu
nende kahe vahele, mis tol korral ega kunagi Eestis nii liialdatult
terav pole olnud — pealegi maal, küll aga naabermaal Soomes.

Üldse, kui Roodi eelmises raamatus „Uulus“ meeldisid tea-
tavat loodusekirjeldused, meeldis kodukoha-armastus, kiskus kaasa
enam-vähem headetailine põnevakstehtud jutustusviis, siis käes-
olevast neid omadusi kuidagi ei leia. Siinne põnevusetekitamine
kahekordselt kellegi „tundmatu“ esitamisega, kes nagu vaim peab
valvama Kaarli ja ilmutama end talle mingi juhtumuse eel, on
abitu opereerimine läbimõtlematu võttega, mis tundub enam „ime-
likuna“ kui põnevana. Isegi kui teos oleks puhtmemuaariline, ei
oleks kuidagi mõeldavad säärasel viisil tundmatu kirjeldamised.

Tahes-tahtmata jõuame üldotsusele: 1) „Kaarli ja tundmatu“
ei ole kirjanduslik-kunstiline teos — tal pole selle läbitöötust ega
kompositsiooni, 2) ta pole põnevusejutt, sest ta on igav, 3) ta ta-
hab olla mingi ajalooline ülestähendus isiklikest märkmeist vaba-
dussõja ja punaste ajast, kuid on sealjuureski täis liialdusi ja
virilusi ning jutustuslikke võtteid tagaajav — seega halb dokument.

R. Sirge.

Mart Raud: Videvikust varavalgeni. K. Ü. „Looduse“ 1927. a.
romaanivõistlusel teise auhinnaga kroonitud romaan. 176 lk. Kaas
Nikolai Triigilt. Hind 250 mk.

Kui väljuda nendest põhimõtetest, millele oli rajatud võistlus,
siis tuleb hakata otsima esmajooneliselt seda uut omapära, mida
mainitud romaan peab lisandama meie senisele kirjandusele. Tä-
hendas ju kirjastus oma võistluse-teadaandes, et ta kutsub üles
kirjanikke eesti romaanikirjandust rikastama. Ja seda muudugi
mõista kvalitatiivsest küljest, kuna kvaliteedi suurenedes kasvab
ju kvantiteet iseenesest.

Viieliikmeline jury, kelle koosseis moodustab parima osa meie
kirjanduse hindajaist, on leidnud, et selle töö progresseeruvad
omadused tasakaalustavad võistlusele väljapandud teise auhinna.
Huviga küsib nüüd iga kirjanduseharrastaja, mis on siis selles
töös meile ennenägematut. Katsume pilku heita.

Autor näitab meile oma romaanis lühikest episoodi Urruroo-
asniku tütre Helmi pulmade vastu valmistamise järgust. Kuigi
siin figureerub jälle „asniku“ nimetus, ei ole see romaani sünd-
mustikule sugugi oluline, sest teosel puudub sotsiaalne tagasein
täiesti. Nõnda on ta siis oma ideoloogiliselt küljelt tunduvalt eri-

nev meie tavalistest asuniku-romaanidest, nagu neid on produtseerinud Albert Kivikas.

Isiklikud vastuolud, mis moodustavad teose intriigi, baseeruvad järgmisel šopenhauerlikul põhitõel:

Ärgu eales loodetagu rohkem, kui just kindel, ja ärgu mõeldagu midagi, mis silmale nägemata, heaks ja ilusaks (lk. 155).

Selle veende järele, mis peategelane Helmi oma surnud emalt pärinud, kujunebki ta saatus.

Õöl vastu pulmareedet ootab ta oma peigmeest Jorssi Urro-roole. Pea terve öö valvab ta lakas avatud luugil, pilk suveöö hämarusse uppuva maantee poole kiindunud. Helmi mõtted rändlevad laialt, silmade ette kerkib terve minevik. Vähe on selles ilusat. Isegi suur osa kokkupuuteid oma armastatuga on sünged. Helmi muutub rahutuks. Kuulatab, kuidas Ätti-Reeta askeldavad pulmaõlut valmistades; poeb siis salamahti lakast, teeb suure jalutuskäigu üle väljades, läbi võsa. Tagasi tulnud, ei leia ta ühtegi märki, mis laseksid oletada, et Jorss vahepeal oleks ilmunud. Koduste nägemata poeb ta jälle toa lakka, kahtlused närimas hinges. Siiski on säilinud Helmis veel üks lootusekiir. Tema, Helmi, olemus on mõnelgi puhul suutnud taltutada jõhkrat Jorssi. Viimane on palunud talt kord koguni andestust. Seda mõju loodab Helmi avaldada tulevikuski. Ent und Helmi ei saa. Valvab aina.

Alles hommiku eel ilmub Jorss, tublisti viinastunud. Selgub, ta on käinud teiste poistega Pauska Epi pool ehal. Urroool joob ta veel mehiselt äsja käima hakanud pulmaõlut ja on siis arutu, elajalik jõhker. Tema lakka saabudes peab Helmi end kõige jõuga kaitsma ta tooruste eest. Lõpuks ronib Helmi heinakantsi otsa peitu. Sinna ei saa purjus Jorss muidugi järele minna, siunab vaid ülbelt ja jääb siis Helmi asemele norinal magama. Helmi silmitseb peigmeest.

„Nõnda ta on, Jorss, nagu praegu magab. Viin on ta õige olemuse alasti võtnud. See ta just ongi — nõnda rõginal larisev, suu ilane.“

Helmi ärritatud mõtted libisevad tulevikku. See osutub süngeks. „Ei ole ju vist kõige kokkukõlatumadki inimesed alustanud nõnda abiellu heitma; juba ühistee hakul, õieti enne esimesi samme küll vist keegi oma kaaslaseks valitule pole öelnud seesuguseid toorusi säärase hirvitusega nagu Jorss täna Helmile.“

„Küllap seal ehk lüüakse jalagagi; leidub teinekord ehk midagi veelgi rängemat. Seal vast alles tuleb kannatama õppida. Ja sealt ei ole pääsu kuhugi — ei kuhugi võõrasse valda teenijaks ega mujale. Pole loota, et Helmi saaks kunagi nii palju jõudu, et sealt leiaks pääsutee. Või niigi palju, et suudaks hoiduda sattumast sinna.“

Helmile näib, et temal pole Jorssi kohta enam mingit mõju. Kui leiaks abinõu, millega saaks teda korruga selgeks vapustada. Ta pilk langeb pesunõõrile. Helmi haarab selle ja seob omale silmuse kaela. Kui nüüd Jorss ärkaks! Helmi viskub heintele ja jääb ootama, et parajal hetkel näidata oma meeleheidet. Ent Jorss ei ärka. Helmigi uinub. Kuid pöörab end magades heinakantsilt alla ja silmus lõpetab ta elu.

Ei saa romaani keerdsõlme seesugust lahendust küllalt õnnelikuks pidada. Ta jätab mingi õõnsa ja laialivalguva mulje. Kõgu teosel lüüakse korruga nagu põhi alt ära. Miks toob autor siin mängu palja juhtumi, kui oleks võinud küsimust

selleski valgustuses, mis esitatud, peategelase enda tahtel samuti lahendada.

Pessimistlikult ellu suhtujale, abitule Helmile moodustavad kontrasti kolm teist romaani tegelast, nimelt Jorss, Ätt ja Helmi võõrasema Reet. Need on tüübilised „lamendi“ lööjad ja kelkijad. Ent omaette siiski originaalkujud.

Teose suurimaks uudsuseks on tema kompositsioon. Terve kujutatud sündmustik viiakse lõpule ühe lüheda suveöö, 5—6 tunni kestel — videvikust varavalgeni. Nii lühiajalise tegevustikuga ei ole meil ühtegi teist romaani. Raud on ületanud kauget klassiliste näidendite traditsioonilise 24 tunni printsiibi.

Kui võrrelda käesolevat romaani Mart Raua eelmiste proosatöödega, siis on raske autorit siin ära tunda. Nii palju on ta edenenud. Ainult üks joon on enam-vähem jäänud endiseks. See on üksikasjade terav tähelepanemine kirjeldusis.

Teose stiil on tihe ja raskepärane. Siin ilmneb huvitav paradoks. Sündmustik on rekordiliselt lühiajaline, stiil aga haruldaselt pikalauseline. Romaanis on kohti, kus 4 või 5 lauset moodustavad terve lehekülje. Kuigi tänapäev eelistab lühikest, kärsikruttavat stiili, ei või öelda, et Raud oma perioodlauselise väljendusega oleks rikkunud romaani üldharmooniat. Kirjeldav ja analüseeriv jutustuslaad võimaldab talle pikis lauseis näidata sõnalist värviküllust ja lopsakust.

Autori raskepärase väljenduse tõttu on muutunud töö ka raskesti loetavaks. Ta nõuab lausesse süvenemist, siis võib teda nautida täiel määral.

8. XI. 27.

Arno Raag.

Aarni Penttilä: Suomen ja sen lähempien sukukielten painatusoppia. Kielipsykologinen tutkimuskoe. — Soome ja selle lähemate sugukeelte rõhuõpetusest. Keelepsühholoogiline uurimiskatse. — Turku 1926. 120 lk.

Turu soome ülikool, mis asutati 1922. aastal, on Soome nooremajad õppeasutisi. Juba asutamise saadik harrastas ja arendas see ülikool soome-eesti-madjarid rahvuslike teadusi. Olgu siin nimetatud mõni tähtsam kirjutis rahvusliku Turu ülikooli esimeselt soome keele professorilt dr. Heikki Ojansuult: „Kotieläinemme suomenkielinen nimistö“ (1912. a.); „Suomen kielen tutkimuksen työmaalta“ (1916. a.); „Suomalaisesta paikannimitutkimuksesta“ (1919. a.) ja „Lisää suomalais-baltilaisiin kosketuksiin“ (1921. a.), missugustes kirjutistes leidub rohkesti eesti keele aineid ja võrdlusi kodulooma- ja kohanimed, eesti keele ning selle laensõnade kohta. Palju eesti keele, iseäranis lõunamurde iseärasusi on tarvitanud dr. H. Ojansuu võrdlusainetena oma häälikuloolistes kirjutistes: „Suomen lounaismurteiden äännehistoria“: vokaalioppi (1901. a.) ja konsonantit (1903. a.); „Karjalan äänneoppi“ (1905. a.), mis hiljemini laiendati tööks: „Karjala-Aunuksen äännehistoria“ (1918. a.). Väsimata uurijal oli kavatsus kirjutada ka lõunaeesti häälikulugu (v. Eesti Keel I, 180, L. Kettunen: „Heikki Ojansuu in memoriam!“) ja tõlkida kogu „Kalevipoeg“ soome keelde. „Kalevipoja“ tõlkimisega oli H. Ojansuu juba katsetanud (v. Eesti Kirjandus VI, 482—483, H. Ojansuu: „Eesti Kirjanduse“ toimetusele).

Praeguse Turu rahvusliku ülikooli soome keele professori dr. Martti Rapola teoses: „Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa“ (1919./1920.), kus on konstateeritud ka eesti keele i-lõpulisi diftongeid, esineb soome keele murdeteisendite kõrval rikkalik sugukeelte võrdlusainestik.

Turu Soome ülikool.

Ülalinimetatud dr. A. Penttilä väitekirj, mida kaitsti läinud aasta maikuul Turu soome rahvuslikus ülikoolis, rikastas taas meie vähest rahvusteaduslikku kirjandust. Kogu töö on esitatud 64 peatükis, mis järjestatud nelja ossa. Esimeses osas (§ 1—9) käsitletakse töömeetodit ja aine käsitlemisviisi, kuna teises osas

(§ 10—40) esitatakse tõestusaineid kõigist sugukeeltest. Tõestusained on valitud peamiselt vokalismi alalt nii paarõhulise (esimese-) silbi kui ka paarõhutute (järg-)silpide häälikuloost. Et autor on mitmel korral Eestis käinud ja siin elanudki, siis nähtavasti on ta kodunenud eesti keele ainestikuga (mida esitatakse § 14, 29 ja 40 peamiselt L. Kettuse teoste: „Viron kiefen äännehistoria“ ning „Lautgeschichtliche untersuchungen über den Kodaferschen dialekt“ ja prof. A. Saareste „Vigala murde peajoonte“ järele). Dr. A. Penttilä läheb välja rõhuoludega ühenduses olevatest häälikuloolistest nähtustest, mille kaudu teeb otsuse üksikute rõhuolude kohta. Neid häälikuloolisi nähtusi, mis käivad kaasas rõhuoludega keeleliste ilmutustena, seab autor ühendusse psühholoogias tuntud varjuteooriaga, käsitledes seda oma teose kolmandas osas (§ 49—56). Teose neljas ning viimane osa (§ 59—64) sisaldab uurimuse lõpptulemusi. Autor otsustab siin, et teatavais rekonstrueeritud algsome keelekujudes on rõhulise ja rõhuta silbi häälikuline arenemine olnud erisugune sellepärast, et rõhuta kohtades on juhtunud pikaleveniv reduktsioon ja sõnavarjud on keskendunud tugevamini. Rõhk on keskenduvam kui keeltes ja murretes, kus ei ole tähelepanavat häälikuarenduse erisuunda isesuguseis rõhuasendeis. Ka kirjutaja esitatud deskriptiiv-ajalooline kujutus käsitlusealustest keelelistest nähtustest pakub juba varemini tuntud ainestiku kõrval palju uut. Eriti rikkalikult on esitatud soome keele lõppkao-nähtusi, neid eesti keelenditega võrreldes.

Töö üldises kokkuvõttes leiab autor, et läänemere-soome keeled on tugevasti võõrkeelte mõjustatavad olnud: liivi keel lätist; eesti — saksast ja venest; vadja, vepsa, karjala — venest ja soome — rootsist. Huvitav on, et autor jätab, nagu näha, meelega mainimata vene keele mõju soome keelde, olgugi et vene k. mõju soome keelde on sama tugev kui vene mõju eesti keelde! ¹⁾ Kuigi läänemere-soome keeled on olnud erisuguste võõrkeelte mõjualustena, arvab dr. A. Penttilä rõhuoludeski „kõigist märkidest otsustades“ vepsa rõhuolud (L. Kettuse: „Näytteitä etelävepsästä“ II ainestiku järele) oma loomult eesti ja läänesoome päraseks (§ 63). Kui pealis-

1) Tõsi küll, Ida-Soome on olnud vene keele suurema mõju all kui Lääne-Soome. Ometi on eesti keeles vene laensõnu, mida soome keeles ei esine, nagu: jaam, korm, kõrts, kuts, lina, mögl, nädal, pagor, preez, sahk, sõir (L.-E.), und, uss, vaap jne.; palju vähem kui soome keeles esinevaid vene k. laensõnu, mida Eestis ei tunta, nagu: aepa, ahrain (atrain), aprakka, kaasa, kalikka, kammi, kanava, kaplukka, karpaso, kasari, kasku, kassara, kirpitsä, kolpakko, kolpitsa, kotta, kuomina, kupitsa, kurva, kuuria, laapotti, laaskava, leima, lopotti, läjät, maania, marata, ? mielu, miero, mursu, massina, muitera, neveska, nuusa, ohvatniekka, opotta, pajari, palttina, partuska, pesseta, piessa, piirut, pirkka, piva, pohatta, pokka, pokosta, porohka, potra, purakka, (?) ratto, riehtilä, rosvo, rotu, rospuskat, rospuutto, rukkanen, runtukka, saapukka, satu, saverikko, savotia, sintsi, siisti, siivatta, simsupukka, sonka, säpsä, sääli, talkkuna, tarakka, tarjota, tautsa, toveri, tumanto, tuuhku, tuuma, unukka, urakka, utala, vaatia, viehka, viesti, viitta; vuitti, värtsi jne. (Vrd. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen. Helsingfors, 1894.)

kaudsele lugejale valjult teadusliku raamatuna võttes väitekirjas esitatud arvamistes mõnikord otsesed tõendused puuduvad, siis tuleb siin arvestada selle töö raskust, mis raamatukirjutajal on olnud, kes käsitelnud esimesena (?) läänemeresoome sugukeeli psühholoogias tuntud varjuteoreetiliselt. (Vrd. dr. M. Rapola sellekohast arvustust „Virittäjä“ XXX : 196) Eestlastele on uurimistöö huvitav just sellepärast, et siin arutatakse eesti keele seisukohta ja tuuakse meie keelest palju võrdlusaineid.

Psühholoogiat ja selle n. n. varjuteooriat keeleteadusega ühendusse seades toob dr. A. Penttilä näiteid ka vanast rahvalaulu värsimõodust. Nii mainib kirjutaja avalikult, et rõhuõpetuse küsimustest ei ole teekond laulumeetrikasse kunagi pikk (§ 61). Märkides vana rahvalaulu tuntud värsiseadust, et lühike rõhuline silp ei või esineda värsijala tõusus, kuna jälle pika rõhulise silbi asend on nimelt ainult värsijala tõusus, leiab autor silbi kestusel tähtsa väärtuse, tsiteerides: „koron ja laajuuden osuus tuossa runomitassa on matemaattisesti sama“ (Airila, Oikkuako vai järjellisyttä vanhan suomalaisen runonitan kehityksessä? Suomi V, 2, 22). Selle Airila väite esitamine on küll liigagi julge, sest muistse värsijala rõhu ja pikkuse matemaatiline identsus on täiesti hüpoteetiline ja peaaegu väärgi! Allakirjutanu arvates ei ole (juba loomulikul põhjusel, et värsi lauluettekannet erineb täielikult selle suulisest ettekandest) värsimõodu põhiküsimusi mingil teel võimalik lahendada rahvalaulu kirjanade kaudu, ja et meil peale Porthani vanemad deskriptiiv-ainestikud läänemeresoomlaste lauluettekande kohta puudulikud, siis on võimalik ainult foneetiliste katsetega, mida fonograferimise teel laulu praegustest ettekannetest kõigi läänemere-soomlaste juures tuleks ette võtta, mingit aimu ning selgust saada nende muistsest värsimõodust. Et silbi pikkus ja rõhk rahvalaulu värsimõodus ka matemaatiliselt üks ei ole, seda tõendab küllaldaselt Lõuna-Eesti runode praegune ettekanne (vrd. „Rahvalaulu ettekandelt Lõuna-Eestis“, Eesti Kirjandus XIX, 382—5). Muidugi võidakse pidada lõunaestlasi mingisuguse hilisema aja lätlaste mõjualusteks, kuid praeguseni pole seda küsimust lähemalt selgitatud. Loodetavasti lähemas tulevikus on oodata Eestis sellekohaseid uurimistöid Eesti-Läti hilisematest kokkupuutumistest ja nende mõjust rahvaluule ainetes. Igatahes, kui suudetakse otsustada, et lõunaestlaste rahvalaulu sisemine ehitus on omandatud lätlastelt, pidi selleks lätlastel suur mõju olema eestlaste kohta. Autori enese arvates on keele iseloom ja sellele keelele põhjenev rütm alaliselt paralleelnähtusi, ilma et võõrast keelest saadud runomõodu eeskujud oleksid olnud segamas või ilma et tugev põlvnenud traditsioon oleks olnud takistamas keele ehitusliku muutumise peegeldust runomõodus. Kui silbi kvantiteet on kadunud läänemeresoomlastel, eestlastel, aanuslastel ja vepslastel ja hiljem rõhk on siirdunud rütmi ainukeseks kandjaks, siis on olnud selleks teistsugused põhjused. Dr. A. Penttilä seletusel (tuues näite prof. K. Krohn'i järele eesti runost) ei ole seesugune muutus juhtunud keele aja jooksul läbikäinud häälikulisest muutusest kuskil kõnealuse rahva keelekujus ja et lühenedes oleks sellega katkenud runomõõt, sest siis oleks püsinud võimalus nõutada tagasi vana runomõodu tingimusi kvantiteedi suhtes, nagu tõeliselt see ongi arenenud mõnes eesti rahvalaulus osalt vana traditsiooni mõjul. — Siin oletab raamatu kirjutaja võimalust, et muutus on juhtunud

kõnesolevate keelekujude arendusekäigust, mis on (puhkedes intensiteedi mõjul) läinud ikka suuremaks rõhu keskenduses. Tõsi on, et rahvalaulus on runomõõdu-seadustel olnud suurem mõjuvus, kui seda on olnud samaaegsel häälikuloolisel arenemisel rahvalaulu keeles. Vanal seletusel värsimõõdu rõhuolude muutmise eest on ju puudusi sellegi poolest, et rahvalaulu keele häälikulooline arenemine on olnud palju konservatiivsem kui tavalisel rahvamurdel ja seda just runomõõdu pärast!

See dr. A. Penttilä algupärane seletuskatse, mis keelelistelt häälikuloonähtustelt on üle kantud vana värsimõõdu kohta (vrd. § 62), loeb väitja mainitudlaadilise arenemise oodatavaks kujuks. Kogu seletuse puuduseks on asjaolu, et sellekohaseid tõestusi ei ole avaldatud. (Dr. A. Penttilä on küll, autori suusõnalise teate järele, „Eesti rahvalaulude“ I kogu selles suunas läbi vaadanud, aga kas ruumi puudusel või teistel põhjustel puuduvad sellekohased märkmed.)

Et keskenduvale keelekujule on kirjutaja arvates omane nõrk ja nõrinenud kvantiteedi aistmine, seepärast on sel keelel raske ehitada oma rütmi kvantiteedi abil või sellele nõjatudes, kuna ümberpöördud nähtus leitakse mõistetavaks ja loomulikuks. Selle järele kui keeles on kvantitatiiviseadused kaotanud oma algupärase tähenduse, on võimatu, et runomõõt võis veel hiljemini kvantiteedile rajaneda, samuti kui neis keelendites, kus ei leita rõhku mingisuguse tähendusliku tegurina, ei või intensiteet teenida runomõõdu tarvidusnõudeid.

Eelkirjeldatud juhtumeid võrreldakse ka klassika „kuldse aja-järguga“, kus runomõõt põhjenes keele iseloomu pärast silbi kvantiteedile. Oletades, et rahvakeel on iseloomult keskenduvam kui kirjakeel, leitakse näitemängus ja rahvaluules, kus rahvakeelt tarvitatakse, selge tendents asetada rõhuline silp tõusu, püüdes saada rõhutuste rikkumata kokkukõlla intensiivsed ja kvantitatiivsed silbiliikmed.

Selline omapärane seletus muudaks arvatavasti senise läänemere-soome värsiõpetuse põhjalikult ja seepärast võiks see keele-sühholoogiline väitekirjandus huvitada igat folkloristi.

Elmar Päss.